Taj Tahir Foundation

Taj Tahir Foundation

બ્રહ્મચર્યાશ્રમ

[એક પ્રહસન]

: લેખક :

કનૈયાલાલ મુનશી

Taj Tahir Foundation

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
કીંમત : સવા રૂપિયો. ગાંધી રસ્તા : અમદાવાદ

પહેલી આવૃત્તિ ૧૯૩૧
બીજી આવૃત્તિ ૧૯૪૪

[સર્વ હક્ક સ્વાધીન]

Taj Tahir Foundation

: પ્રકાશક :
શંભુલાલ જગશીભાઈ
ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
ગાંધીરસ્તો: અમદાવાદ.

: મુદ્રક :
પટેલ મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ
શ્રી વીરવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.
સલાપોસ ક્રોસરોડ, : અમદાવાદ

જેલના મારા

સહ નિવાસીઓને!

Taj Tahir Foundation

Taj Tahir Foundation

ઉ પો દ્ ઘા ત

યરોડા જેલમાં લખેલું પ્રહસન આજે પ્રગટ થાય છે. એને ફાર્સ કહી શકાય. એમાં ગંભીર અને સુંદર વસ્તુની ઠેકડી જોઈ ગાંભીર્યપ્રેમી ગુજરાતીને જરા આઘાત થશે.

ઘણી વસ્તુઓ જેને હું સુંદર કે ભવ્ય માનું છું, તેની આમાં ગમ્મત કરી છે. પૂ. ગાંધીજી વિશે પણ એક બે ઉલ્લેખ એવા છે ખરા. મારા સંમાન્ય પ્રિય મિત્રો, જે જેલમાં સાથે હતા તેમની તો સૂચનાથી જ તેમનાં લક્ષણોની ગમત કરી છે. મારાં પોતાનાં લક્ષણોની ઠેકડી પણ રહી નથી ગઈ.

પણ દુનિયામાં ગમ્મત કરનારાઓ છે, ત્યાં સુધી ગમ્મતનું સ્થાન સાહિત્યમાં રહેવાનું જ છે. અને અગત્યની વસ્તુની ગમ્મત કરવાનું મન મને સાહિત્ય લખતાં ઘણી વાર થાય છે. વાસ્તવિક દુનિયાથી દૂર જેલમાં ગમ્મત કરવાનું મન સહેલાઈથી થાય એ સ્વાભાવિક છે.

આશા છે કે ગંભીર વાંચકો ક્ષમા આપશે ને હાસ્યરસિકો એનાથી નહીં કંટાળે.

આબુલનાથ રોડ : મુંબઈ
તા. ૧૦ : ૧૦ : ૩૧

કનૈયાલાલ મુનશી.

Taj Tahir Foundation

પાત્રો

ડૉક્ટર માધુભાઈ એમ. ડી. એફ. આર. સી. એસ.

મિ. નરોત્તમ બાર-ઍટ-લૉ.

શેઠ ગંગાદાસ.

મિ. મુરલીધર પંડિત બાર-ઍટ-લૉ.

મિ. મોટાભાઈ બાર-ઍટ-લૉ.

પ્રોફેસર છોટુભાઈ એમ. એ.

શ્રી. ભગવાનદાસ.

શ્રી. ગુલાબચંદ.

હાજી પટેલ.

પેમલી.

નીલમ.

જેલર.

વૉર્ડરો.

Taj Tahir Foundation

બ્રહ્મચર્યાશ્રમ

અંક પહેલો

[સમય : ૧૯૩૦ ના મહિનાની એક બપોર. સ્થલ : જેલમાં 'એ' વર્ગના કેદીનો યાર્ડ. નવ નાનીનાની ઓરડીઓ દેખાય છે. એક તરફ જાજરૂની છાપરી અને બીજી તરફ જેલમાં જ બાંધવામાં આવતો હવાડો છે.

'એ' વર્ગના સત્યાગ્રહી કેદીઓને અહીંયાં રાખવામાં આવ્યા છે.

ઑક્સફર્ડનો બી. એ. ને આશાસ્પદ બૅરિસ્ટર નરોત્તમ દલાલ માત્ર 'શૉર્ટ' અને સફેદ ખમીસ પહેરીને કંપાઉંડમાં એક જ જગ્યા પર પંપ ઊંચોનીચો થતો હોય એવી કૂદવાની કસરત કરે છે. તે મજબૂત બાંધાનો, સશક્ત અને સ્વરૂપવાન પચ્ચીશેક વર્ષનો યુવક છે. જાણે કંપાઉંડમાં કૂદવાની કસરત કરવાથી સ્વરાજ્ય પળેપળ પાસે આવતું હોય એવો એના મોં પર ભાવ છે.

મુરલીધર પંડિત ચાલીશેક વર્ષના, સુક્કા ને ઠીંગણા ધારાશાસ્ત્રી, ચારે છેડે ધોતિયું પહેરી, પાવડી પર ચઢી, જાણે કોઈ વિપ્રવર્ય

Taj Tahir Foundation

અધીરાઈથી યજમાનના નોતરાની વાટ જોતા હોય તેમ આમથી તેમ ફરતા દેખાય છે. રૂના મોટા વેપારી, ટીલા વગરના ગોસ્વામી મહારાજ જેવા લાગતા, જાડા ને રૂપાળા ગંગાદાસ શેઠ પેટમાં વમળ આવતાં હોય તેમ પેટ દાબતા, કટાણું મોં કરી નરોત્તમ સામે જોઈ રહ્યા છે.

એટલા પર એક તરફ પ્રોફેસર છોટુભાઈ જગતની ચિંતા એમના માથા પર આવી પડી હોય એવી મુખમુદ્રાથી તકલી કાંતતા દેખાય છે.]

ગંગાદાસ : (કડવું મોઢું કરી) જહાનમમાં ગઈ આ જેલ !

નરોત્તમ : (કૂદવાનું બંધ કરી, હાંફતાં) કોણે કહ્યું હતું કે 'નિમક કા કાયદા' તોડો, મિસ્ટર ?

ગંગાદાસ : (પેટ દાબતાં) જેલની કયાં વાત છે ? ખબર છે ? મારી બૈરી માંદી છે; ને આજે ત્રણ દહાડા થયા, હું જવાબની રાહ જોઉં છું, પણ હજી જવાબ આવતો નથી.

મુરલીધર : (આગળ આવીને) ગંગાદાસ, તમારી wife તો માંદી છે, પણ મારી તો રોજ પિકેટિંગમાં જાય છે. આજે મળવા નહીં આવે, તો જરૂર પોલીસે એનું માથું ફોડી નાખ્યું હશે. 'યઃ સર્વત્રાનભિસ્નેહસ્તત્તત્પ્રાપ્ય શુભાશુભમ્.'

[બબડતો ફરવા માંડે છે.]

નરોત્તમ : (દાંત પીસીને) પણ આ કમબખ્તોએ મારો કાગળ

Taj Tahir Foundation

કેમ મોકલાવ્યો નહીં? મને તો ખાતરી છે કે આજે ચાર દિવસ થયા એ ઑફિસમાં જ પડી રહ્યો છે.

છોટુભાઇ : (હસીને) મારો કાગળ ગઇ વખતે ઑફિસે આઠ દહાડા રાખ્યો હતો.

નરોત્તમ : (કમરનો પટો ઠીક કરતાં) કેમ?

મુરલીધર : (ઊભા રહીને) આ કોઇને આપણી પરવા નથી. મને તો ખાતરી છે કે મારી wife બહાર વાટ જોતી હશે, ને કોઈ એને અંદર આવવા જ નહીં દેતું હોય.

છોટુભાઈ : ગઇ વખતે મારી બહેનને ત્રણ કલાક બહાર ઊભી રાખી હતી.

ગંગાદાસ : નોન્સેન્સ! આપણે એ બાબત પર પ્રોટેસ્ટ ઉઠાવવો જોઈએ. We must fight. (આપણે લડવું જ જોઇએ.) આપણો right!

નરોત્તમ : મિસ્ટર! આ જેલ છે, ધારાસભા નથી. હમણાં તો આપણે આ લોકોને અધીન છીએ.

ગંગાદાસ : ખોટી વાત. હું નથી.

નરોત્તમ : તમે છો.

[ભગવાનદાસ મહેતા આવીને નિસાસો નાખી ઓટલા પર બેસે છે. તે ઊંચા છે અને દેશની ચિંતામાં દિવસેદિવસે સુકાતા જાય છે. એમણે જૈન સાધુની માફક ધોતિયું ઓઢ્યું છે.]

Taj Tahir Foundation

ભગવાનદાસ : ગંગાદાસ શેઠ, મિસિસ ગંગાદાસનો પત્ર આવ્યો કે ?

ગંગાદાસ : (મોઢું બગાડી) નથી આવ્યો. જરૂર એને કંઈ થયું હશે. તમારો જવાબ આવ્યો ?

ભગવાનદાસ : (ઘોરમાંથી બોલતા હોય તેમ) મારી બૈરી ક્યાં છે તે તો પ્રભુ જાણે, મારા કાકાને ત્યાં કચ્છમાં કે સસરાને ત્યાં કલકત્તામાં કે મારી માસીને ત્યાં રંગૂનમાં.

ગંગાદાસ : (ગુસ્સે થઈને) પણ એ તો સારું, એટલી ચિંતા તો ઓછી.

ભગવાનદાસ : (ઘૂરકીને) ચિંતાનો જાણે તમે ઇજારો લીધો હશે, નહીં ?

મુરલીધર : અરે મુરબ્બીઓ, જરા શમતા રાખો. આ જેલર આવ્યો.

[બારણું ઊઘડે છે અને જેલર આવે છે. તે સ્વદેશી સાહેબ છે ને તેમણે ખાખી 'શૉર્ટ' ને ખમીસ પહેર્યાં છે ને હાથમાં નેતર લીધી છે. તેની પાછળ મોટાભાઈ મોટા, ઊંચા, સૂકા, યુરોપિયન વસ્ત્રમાં સજ્જ, એક મોનોકલ પહેરીને આવે છે. પાછળ પીળી અડધી સુરવાળ, સફેદ હાફકોટ ને પીળી ટોપીવાળો વૉર્ડર મોટાભાઈની પેટી ને પથારી લઈ આવે છે.]

જેલર : (તુમાખી રાખવી કે મિલનસાર બનવું એ બે પ્રયત્નનો સંભ્રમ દર્શાવી) Good morning, Gentlemen!

Taj Tahir Foundation

(સાહેબજી, સદ્‌ગૃહસ્થો!) આ તમારા મિત્રને લઈ આવ્યો છું.

મુરલીધર : (આગળ આવીને) હલો મોટાભાઇ! શો આનંદ! તમે સત્યાગ્રહમાં ને વળી જેલમાં?!

મોટાભાઈ : (મોનોકલ ચઢાવીને) yes! (હા!) મને પણ જેલમાં મૂકયો. શા માટે? મને ખબર નથી. હલો, ગંગાદાસ, હલો નરોત્તમ!

ગંગાદાસ : કેમ? તમે પણ આખરે જોડાયા ખરા! ઠીક થયું.

નરોત્તમ : હલો, Glad to see you (તમને જોઈને આનંદ થયો) મોટાભાઈ.

જેલર : વૉર્ડર, એ આઠ નંબરકા કમરામેં ઉનકા અસબાબ રખ દો.

મોટાભાઈ : What? (શું?) આ કોટડી મારે માટે?

જેલર : હા. આ 'એ' કલાસના કેદીનો યાર્ડ છે. બધા તમારા મિત્રો જ છે એમ ધારું છું.

મોટાભાઈ : (નાક ચઢાવી) મને અહીંયાં રાખવાનો હુકમ છે?

[રૂમ જોવા જાય છે.]

જેલર : (ખભો ચઢાવી) બીજી જગ્યા જ નથી.

મુરલીધર : મિસ્ટર જેલર, મિસિસ પંડિત મને મળવા આવ્યાં છે કે?

જેલર : પંડિત, પખવાડિયામાં એકથી વધુ મુલાકાત નહીં થાય.

મુરલીધર : (ચમકીને) શું? પણ surely (જરૂર) અત્યાર

Taj Tahir Foundation

સુધી તો પખવાડિયામાં બે વાર મુલાકાત આપતા હતા !

જેલર : હવે નવા હુકમ આવ્યા છે.

મુરલીધર : પણ એ લોકો આવશે તો ?

જેલર : પાછાં જવું પડશે.

મુરલીધર : (ચિડાઈને મૂંગે મોઢે ફરવા માંડે છે) સહનં સર્વ દુઃખાનામ્.

[આઘો ખસી જાય છે.]

ગંગાદાસ : પણ મારો પત્ર—

જેલર : આવ્યો છે, પણ હજી અમે તપાસ્યો નથી.

ગંગાદાસ : Please (મહેરબાની કરી) જેમ બને તેમ જલદી.

જેલર : અમારે હજુ તરજૂમો કરાવવાનો છે.

[ગંગાદાસ ડોળા કાઢી જુએ છે.]

Taj Tahir Foundation

નરોત્તમ : ને મારો પત્ર ગયો ?

જેલર : હજુ ઑફિસમાંથી મારી પાસે આવ્યો નથી.

નરોત્તમ : (હોઠ બીડીને) પણ મેં ચાર દહાડા થયા આપ્યો છે.

જેલર : (ખભા ચઢાવીને) વેલ, જેલ રુલ્સ ! તરજૂમો !

નરોત્તમ : પણ બહુ જરૂરનો છે. તેને તે—

જેલર : અમે બનતું કરીએ છીએ.

છોટુભાઈ : પણ મિસ્ટર જેલર, આજે ખાંડ બિલકુલ નથી. અમે અત્યારે ચા કેમ કરીને પીશું ?

જેલર : મેં ચિઠ્ઠી તો બે દહાડા પર પસાર કરી. સ્ટોરકીપરને વખત નહીં મળ્યો હોય.

ગંગાદાસ : પણ ખાંડ વગર ચા—

જેલર : (ટાઢાશથી) વેલ, આજે તો શનિવાર એટલે હવે તો મોડું થઇ ગયું. કાલે તો રવિવાર. પરમ દહાડે—

ગંગાદાસ : પણ અમારી ચા—

જેલર : વેલ, you see—

નરોત્તમ : But surely (પણ ખચીત) જરા તો વિચાર તમારી ઓફિસ રાખે કે નહીં ?

જેલર : You see, હમણાં રોજ એટલા કેદીઓ આવે છે કે મારી બૈરી જોડે વાત કરવાની પણ મને ફુરસદ નથી મળતી. વેલ !

મોટાભાઇ : (રોફથી પાસે આવીને) મિસ્ટર જેલર, આ રૂમ મારે માટે નથી. કાંઇ ભૂલ છે. હું સામાન્ય કેદી નથી. I won't have this. Do you see ? Do you see ? (હું આ રૂમમાં રહેવાનો નથી. તમે સમજ્યા ? તમે સમજ્યા ?) મને નહીં પરવડે.

જેલર : I am afraid you will have to be here. (મને ભય છે કે તમારે અહીં જ રહેવું પડશે.)

મોટાભાઈ : તો હું સૂઉં ક્યાં ?

જેલર : અહીંયાં.

મોટાભાઇ : બેસું ક્યાં ?

જેલર : (હસીને) અહીંયાં.

Taj Tahir Foundation

મોટાભાઇ : નાહું ક્યાં ?

જેલર : પેલા નળ નીચે.

મોટાભાઇ : હું ત્યાં નાહું–અહીંયાં સૂઉં–અહીંયાં બેસું ! Impossible (અશક્ય), બને કેમ ? Won't. I will refuse. (હું એમ નહીં કરું. હું ના પાડીશ.)

જેલર : (જરાક તોછડાઈથી) તમારાથી ના કહેવાય નહીં. ના કહેશો, તો જેલના નિયમોનો ભંગ થશે.

મોટાભાઈ : મને પરવા નથી. કેદી જેલ રુલ્સ તોડે તો શું થાય ?

જેલર : તો તેને ચક્કીની શિક્ષા થાય.

મોટાભાઇ : (તોરમાં) What ? (શું ?) ચક્કી ! ચક્કી ! મને ચક્કી ? મિસ્ટર જેલર, તમે જાણો છો, હું કોણ છું ? Dear fellow, listen; now listen to me. (જરા સાંભળો, જુઓ સાંભળો.) હું કોણ છું તે તમે જાણો છો ? I am Mr. Mota, see ? (હું મિસ્તર મોટા છું. સમજ્યા ?) તમે જાણો છો હું અહીંયાં કેમ આવ્યો છું ? Well, I am here to serve my country. (હું મારા દેશની સેવા કરવા અહીંયાં આવ્યો છું.) મારા દેશની સેવા કરવા. Do you see. (સમજ્યા ?)

જેલર : But I am here to do my duty. (પણ હું અહીંયાં મારી ફરજ બજાવવા આવ્યો છું.)

Taj Tahir Foundation

મોટાભાઇ : Yes, but don't you see? Now listen (હા, પણ તમે સમજ્યા નહીં. જુઓ સાંભળો.) હું અહીંયાં આ ઓરડીમાં કેમ રહું ? You must have heard of me. (તમે મારે વિશે સાંભળ્યું હશે.) હિંદમાં મોટામાં મોટા હોદ્દા મને સામે ધરવામાં આવ્યા હતા. I refused them. મેં ના પાડી.

જેલર : પણ હું શું કરું ?

મોટાભાઇ : Now just listen, I tell you. (જુઓ સાંભળો હું કહું.) જો કાલે ડોમિનિયન સ્ટેટ્સ મળશે તો મુખ્ય પ્રધાન કોણ થશે ? ગાંધી. હું કહીશ, ના; બહુ જ ત્યાગી. તમે કહેશો નહેરુ, ના. બહુ ઘરડા. ત્યારે તો મને જ લેવો પડશે. બીજો રસ્તો નથી. you see. (તમે સમજ્યા ?)

[બહાર સીટી વાગે છે.]

જેલર : એ શું થયું ? (દોડતો જાય છે.) વૉર્ડર, યાર્ડ બંધ કરો.

[મોટાભાઈ ચશ્મું હાથમાં રાખી ઊભા રહે છે, જેલર દોડી જાય છે ને વૉર્ડર બારણાં બંધ કરે છે.]

ગંગાદાસ : મોટાભાઇ, કંઇ શુક્કરવાર વળવાનો નથી.

Taj Tahir Foundation

મુરલીધર : મોટાભાઇ, હવે કપડાં ઉતારો. આ તો અહીંયાં બધા આવા જ સમાચાર છે. Rank is but the guineastamp, Jail is a jail for all that.

મોટાભાઇ : This is beastly. (આ તો પશુતાભર્યું છે.)

છોટુભાઈ : મહાત્માજી પણ આ ખોલીમાં રહે છે.

નરોત્તમ : ફેર એટલો જ કે એમને એકલાને ત્રણ ખોલી છે.

ગંગાદાસ : મોટાભાઇ, હવે કારાવાસની મનોદશા કેળવો. છૂટકો નથી.

મોટાભાઇ : મિસ્ટર ગાંધી ક્યાં છે ?

મુરલીધર : પેલી ભીંતની પેલી તરફ.

મોટાભાઇ : આ શું ? એને ત્રણ કોટડી ને આપણને એક ?

મુરલીધર : મહાત્માજીને તો બે બકરી ને બે માણસ છે, ને આપણને આઠ જણને બે માણસ છે. મોટાભાઇ, તમે ને હું, મહાત્માજીની એક બકરીનું ચોથિયું છીએ.

મોટાભાઇ : It's monstrous. (આ તો બહુ જ દુષ્ટ.)

ગંગાદાસ : Monstrous! દુષ્ટો મારો કાગળ આવવા દેતા નથી.

મુરલીધર : (હોઠ પીસીને) મારી પત્નીને પાછી કાઢી. The beasts (પશુઓ !)

નરોત્તમ : ને મારી fiancee (વચનદત્તા)ને મેં પત્ર લખ્યો છે તે મોકલતા નથી. Dirty dogs (મલિન કૂતરા !)

Taj Tahir Foundation

મોટાભાઇ : Yes, they are. (હા, એ એવા જ છે. ગંગાદાસને) You know (તમે જાણો છો) ગંગાદાસ, મેં રાધીને મળવા આવવાનું કહ્યું તેની એ લોકોએ ના પાડી.

ગંગાદાસ : (આંખો નચાવી) કોણ તમારી રાધી? કુક્કડ ગાય છે. જેલમાં આવતાં પહેલાં જ હું ગાણું સાંભળી આવ્યો હતો.

ભગવાનદાસ : (જે અત્યાર સુધી ઓટલાના થાંભલા સાથે કસરત કર્યા કરતા હતા તે) શું બૈરી છોકરાંનો તો પત્તો જ નથી.

મોટાભાઈ : આ જાનવરો કહે છે જેલરુલ્સ પ્રમાણે રાધી મારી કાંઈ સગી થતી નથી. Just fancy! [જુઓ તો ખરા!]

ગંગાદાસ : (આંખ મારીને) શરમ છે, એમને લ્યાનત છે!

મુરલીધર : તદ્દન ખરી વાત. તમે તે માણસમાં છો? તમને નથી સ્ત્રીની કે નથી પ્રણયની કિંમત! તમારે સગપણ શું?

મોટાભાઇ : પંડિત, Don't tell me that. I won't have it. (મને એમ કહેશો નહીં. હું એ માનવાનો નથી.) તું તો હમેશનો પાદરો મૂઓ છે. જન્મ ધરીને તારી બૈરી સિવાય બીજી કોઇ સ્ત્રીનું મોઢું તો જોયું નથી.

મુરલીધર : અને જોવાની ઇચ્છા પણ નથી.

Taj Tahir Foundation

મોટાભાઇ : મોઢાં જોવામાં શી મજા પડે તે તું શું સમજે, પંડિત! કેમ ગંગાદાસ ?

ગંગાદાસ : એ ભાઇ, તમારા અનુભવની વાત તમે જ કર્યા કરજો.

છોટુભાઇ : (તકલી કાંતતાં, ગાંભીર્યથી) તમે મુંબઈગરા આવી શી વાત કરતા હશો ? મહાત્માજી સાંભળશે તો અપવાસ કરશે.

મોટાભાઇ : I don't care. It will do him good. Oh ! is that Dr. Madhubhai ? (તેની મને દરકાર નથી. એથી એમને ફાયદો થશે. અહો ! ડૉ. માધુભાઇ છે કે ?)

[ડૉ. માધુભાઈ આવે છે. તે ચાળીશેક વર્ષના લાગતા, ઊંચા, સૂકા ને ગોરા ગૃહસ્થ છે. તેમણે સીંધીઓને પ્રિય એવો કોથળાશાહી ઇજારો ને ઘૂંટણ સુધીનું કોથળાઘાટનું પહેરણ પહેર્યું છે. એમના મોઢા પર નિરંતર રમતું હાસ્ય છે. તેમને પોતાની ચશ્માંવાળી આંખો નચાવીને વાત કરવાની ટેવ છે. તે પોતાને હંમેશાં માધુ કહી સંબોધે છે.]

મોટાભાઇ : દીકરા માધુ, નાહી આવ્યો ? ઠીક કર્યું.

માધુભાઇ : કોણ મોટાભાઇ ? તમે પણ આવ્યા ખરા. તમને પણ જેલબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થયો. ઠીક થયું. આપણુને બસ બધે જ બ્રહ્મ. હરિનો મારગ છે શૂરાનો.

Taj Tahir Foundation

મુરલીધર : (ફરતાં ફરતાં પાસે આવી) માધુભાઇ, પેલાએ તો મિસિસ પંડિતને આવવા પણ ન દીધી.

માધુભાઈ : Now, પંડિત, કાલે તમે આ માધુને શું વચન આપ્યું હતું? બ્રહ્મચર્ય સેવવાનું–મન, વાણી ને કર્મે. તમે માનસિક બ્રહ્મચર્યનો ભંગ કરો છો.

મોટાભાઈ : (રોફથી) ડૉકટર, આ શું નવું ધતિંગ છે? તમને પણ મિસ્ટર ગાંધીની માફક ઘરડે ઘડપણ બ્રહ્મચર્ય વળગ્યું કે શું ?

માધુભાઇ : (આનંદથી હસીને) ભૂલ્યા, મોટાભાઇ, ભૂલ્યા. આ માધુ તો બાલબ્રહ્મચારી છે. જન્મ્યો ત્યારથી એ જ પોતાની પત્ની ને એ જ પોતાનાં છોકરાં છે. અને મહાત્માજી? ઊંહ. આ બાબતમાં બાળક છે. ત્રીસ વર્ષ આ માધુએ દરદીઓનાં શરીર પરથી શરીરશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો છે, ને મોટી શોધ કરી છે.

મુરલીધર : ડૉકટર સાહેબ, તમે શોધ કરી એમ તો ન કહેવાય. ગુલાબચંદભાઇએ અથર્વવેદમાંથી બ્રહ્મચર્ય શોધી કાઢયું છે. ને પતંજલિ તો સૈકાઓ થયાં કહી ગયો છે; બ્રહ્મચર્યપ્રતિષ્ઠાયાં વીર્યલાભઃ

માધુભાઈ : (બેદરકારીથી) Elements દોસ્ત, માત્ર એકડિયા જ્ઞાન. આ માધુએ પહેલી વખત એ સિદ્ધાંત પદ્ધતિસર સ્થાપ્યો છે. અત્યાર સુધી

Taj Tahir Foundation

બ્રહ્મચર્ય એક આદર્શ હતો. આ માધુએ એને સહેલો, સરલ પાઠ બનાવી દીધો છે–બધાંને સુગમ ને સીધો.

મોટાભાઈ : નોન્સેન્સ! I know you. You know me. Talk to me straight (હું તમને ઓળખું તમે મને ઓળખો છો. મારી જોડે સીધી વાત કરો.) બધા બ્રહ્મચર્ય સ્વીકારે તો કેમ ચાલે?

માધુભાઈ : તે જ આ માધુની શોધ છે. બ્રહ્મચારી કદી મરતો નથી. પૂછો ગુલાબચંદભાઈને.

[ગુલાબચંદભાઈ, ધીર, ગંભીર ને હસમુખા, હાથમાં એક ચોપડી લઈ, પ્રશંસામુગ્ધ નયને પોતાની ઓરડીમાંથી ડૉક્ટરને જોયા કરે છે.]

મોટાભાઈ : Now listen, see! એ બધા બ્રહ્મચારીમાંથી એકે સદાકાળ જીવતો રહ્યો નથી.

માધુભાઈ : ભૂલ્યા, મિસ્ટર મોટાભાઈ, એ જીવતા નથી, કારણ કે એ કોઈ બ્રહ્મચારી હતા જ નહીં. (વિજયથી) બ્રહ્મચારી મરે જ નહીં. એટલે એને વંશવૃદ્ધિની જરૂર નહીં. માધુને ક્યાં જરૂર છે? એ તો આનંદમાં બેઠો છે–પોતે જ પિતા ને પોતે જ પુત્ર. એને શું જોઇએ?

ગુલાબચંદ : અથર્વવેદમાં પણ કહ્યું છેઃ આ શરીરરૂપી ચમસ છે; એમાંથી દેવો અમૃતપાન કરે છેઃ એમાંથી અમૃત પીને દેવ હર્ષ પામે છે.

Taj Tahir Foundation

માધુભાઇ : બધાં હતાં સ્વપ્નાં–સ્વપ્નાં–સ્વપ્નાં; આ માધુએ સિદ્ધ કર્યાં ત્યાં સુધી. વૈજ્ઞાનિક ધોરણ પર આ માધુએ જ બધું પહેલી વાર મૂક્યું છે. એનું શિક્ષણ લો. એની મેળે બધું—

મોટાભાઇ : Impossible ! Now, Doctor, talk like a sensible man. I know, you are an eminent doctor. (અશક્ય ! ડૉક્ટર, કંઈક અક્કલવાળા માણસની માફક બોલો. હું જાણું છું કે તમે પ્રખ્યાત ડૉક્ટર છો.) પણ આ વાત તો Stupid (મૂર્ખાઇભરી) છે. Look at me. (મારી તરફ જુઓ.) હું વાઇસરોય જોડે બેઠો છું. શું ? હું. Mind you. (યાદ રાખો) બીજાની વાત જુદી છે. રાષ્ટ્રપ્રશ્નોનું નિરાકરણ મેં આણ્યું છે. કાલે હિંદને સ્વાતંત્ર્ય મળશે તો તે કોને લીધે ? મારા જેવાને લીધે, અને તેમાં શું ? હું બ્રહ્મચારી કદી રહ્યો નથી. અને રહેવાનો નથી. શા માટે મારે રહેવું જોઈએ ?

મુરલીધર : અહીંયાં છૂટકો નથી, મોટાભાઇ.

મોટાભાઈ : (દાંત પીસીને) કેમ ?

માધુભાઇ : મોટાભાઈ, તમે રજોગુણી છો. તમે આંખે દેખતા નથી. પરમાત્મા જુઓ; સ્ત્રી છે કે પુરુષ ? આત્મા જુઓ; સ્ત્રી છે કે પુરુષ ? તમે ભ્રમમાં છો; બૅરિસ્ટર સાહેબ આ મિસ્ટર પંડિત એની

Taj Tahir Foundation

સ્ત્રીને ચાહે છે; આ મિસ્ટર નરોત્તમ એની વચનદત્તાને ચાહે છે; આ ગંગાદાસ એની સ્ત્રીની ફિકર કરે છે. આ બધા મગજનાં કપાસિયાં ઘસી નાખે છે, ને આવરદા ટૂંકું કરે છે. હવે જો એ બ્રહ્મચર્ય સાધે—

[નિરાંતે પગથિયાં પર બેસે છે.]

મોટાભાઈ : પણ, I tell you. (હું કહું)

માધુભાઇ : તમે બધા જો માનસિક બ્રહ્મચર્ય સાધો, તો તાંબા જેવું તમારું શરીર થાય. હું જામીનગીરી લખી આપું. જુઓ આ મારા ગુલાબચંદભાઇ. બે વર્ષ થયાં એ મારા બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં છે. ઘરડાપાને બદલે જુવાની આવવા માંડી છે; કાલે ધોળા વાળ કાળા થશે; વરસ દહાડો રહીને એમને નવા દાંત ઊગશે. જુઓ મારા દાંત. મને સત્તાવન થયાં (દાંત બતાવે છે.)—એકેએક અણિશુદ્ધ છે. હરિનો મારગ છે! શૂરાનો, ભાઈ

મોટાભાઇ : ડૉક્ટર, તમારાં શાસ્ત્ર હું માનતો નથી. શું સમજ્યા ? હું માનતો નથી. શું સમજ્યા ? હું માનતો નથી. મેં દુનિયા જોઈ છે. યુરોપ સાત વાર જોયું છે. મારો અનુભવ જુદો છે; બોખા બનવું પરવડે, બ્રહ્મચર્ય સાધવું નહીં પરવડે.

માધુભાઇ : ખોટી વાત. દાંત દુખવા દો પછી ખબર પડશે. આ મિસ્ટર પંડિત એક રોટલી પચાવી શકતા

Taj Tahir Foundation

નથી. આ ગંગાદાસ શેઠ માનસિક અગવડ જરાય વેઠી શકતા નથી. આ મિસ્તર નરોત્તમ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ કેળવી શકતા નથી. આ બધાનું કારણ એક જ છે. જાગતાં ને ઊંઘતાં, બૈરીબૈરી ઝંખે છે. હવે, જુઓ મારા ગુલાબચંદભાઈ; એમને બૈરીનું નામ પૂછો તો સ્વપ્નામાં પણ નહીં આવડે. આ પ્રોફેસર પરણવા માટે કન્યા શોધતા હતા; આખરે મારું માન્યું ને સ્ત્રીની શોધ કરવા કરતાં અમરત્વ મેળવવું એમને ઠીક લાગ્યું.

મુરલીધર : ડૉક્ટર, એટલું તો ખરું કે તમારા કાર્યક્રમથી મારી ચિંતા તો ઓછી થઈ છે.

નરોત્તમ : (કૂદવાનું છોડી પાસે આવે છે.) આ જેલને માટે તો મને પણ ડૉક્ટરની યોજના ઠીક લાગે છે.

ગંગાદાસ : (પેટ ચોળીને) મારો પત્તો હજુ લાગ્યો નથી.

માધુભાઈ : (હસીને) લાગશે. શ્રદ્ધા ફલતિ સર્વત્ર. તમે આ માધુનું લેસન કર્યું નથી, તેમાં તમારો પત્તો લાગતો નથી.

ગંગાદાસ : ડૉક્ટર, આ મોટાભાઈને રસ્તો સુઝાડો. એ પણ એમની રાધીને ઝંખતા હતા.

મોટાભાઈ : (મિજાજથી) ગંગાદાસ, I tell you, don't be silly. (હું કહું છું, મૂર્ખ ન થાઓ.)

મુરલીધર : મોટાભાઈ, જુઓ, આઠ મહિના સુધી આપણે એકબીજાને કપાળે ચોંટયા છીએ. અહીંયાં મોભો જળવાય એમ નથી.

માધુભાઈ : મોટાભાઈ, ગભરાશો નહીં. તમારી ને રાધીની ભાઈબંધીની વાત તો મુંબઈનાં ચલિયાં પણ જાણે છે. તમે પણ દરદી છો; જેને સ્ત્રી સંબંધી કાંઇ પણ મુશ્કેલી હોય તે મારો દરદી...મેં ત્રીશ વર્ષ એ મુશ્કેલીઓનો અભ્યાસ કર્યો છે ને મારી જડીબુટ્ટી અજમાવી છે. બધાની એક જ જડીબુટ્ટીઃ હરિનો મારગ છે શૂરાનો.

મોટાભાઈ : જહાનમમાં ગયું તમારું બ્રહ્મચર્ય.

મુરલીધર : આ કિસ્સો નકામો નથી, હોં મોટાભાઇ. જરૂર પડયે અજમાવવા જેવો છે. મને પહેલાં બહુ ફિકર થતી હતી. પણ હવે ડોકટરની દવા ઠીક ખપમાં આવી છે.

માધુભાઈ : આ નરોત્તમને પૂછો. એને પહેલાં ઊંઘ નહોતી આવતી.

નરોત્તમ : ઉપાય છે મૂર્ખાઇભરેલો, છતાં અસરકારક ખરો.

માધુભાઇ : બધાને મારી જડીબુટ્ટી લાગી છે.

મોટાભાઇ : પણ આ જેલમાંથી છૂટીશું કયારે ?

નરોત્તમ : બાર મહિના પહેલાં નહીં.

ગંગાદાસ : અરે આવતે મહિને.

મોટાભાઇ : પણ, I can't understand this. (હું આ સમજી શકતો નથી.) મને રાધીને મળવા નહીં દે ! What nonsense ! (કેવી મૂર્ખાઈ !)

માધુભાઇ : મિસ્તર મોટાભાઇ, પાછા નારીની જાળમાં ફસાયા ?

Taj Tahir Foundation

ગભરાઓ નહીં. તમારા સદ્‌ભાગ્યે તમે આ માધુની સાથે છો. કેટલા—આઠ મહિના ?

મોટાભાઈ : છ અને ત્રણ—નવ મહિના.

માધુભાઇ : એ વળી વધારે સારું.

મુરલીધર : ડૉક્ટર, તમે તો બાવા જેવા છો એટલે તમને તો સારું જ લાગે.

માધુભાઇ : મારા વહાલા પંડિત, જો પાછા વ્યગ્ર થયા ? મારું લેસન—

મોટાભાઇ : ડૉક્ટર, તમારી જડીબુટ્ટી શી છે ?

માધુભાઇ : મારી જડીબુટ્ટી ! ઘણી જ સાદી. પહેલાં આદર્શ સમજો. મન, વાણી ને કર્મે સ્ત્રી વીસરી જાઓ. Woman does not exist. (સ્ત્રી હયાતી જ ધરાવતી નથી.) આ સિદ્ધિ જેણે સાધી તે બ્રહ્મમય, બ્રહ્મચારી, અરે પરબ્રહ્મ પોતે.

મુરલીધર : કહેવું સહેલું છે, પણ કરવું કપરું છે.

માધુભાઇ : (હસીને) પંડિતજી, અશ્રદ્ધાને દૂર કરો.

મોટાભાઈ : But this is nonsense ! (પણ આ તો અક્કલવિનાનું છે.) હું બધે ફર્યો છું. દુનિયાના દેશેદેશની સ્ત્રી મેં જોઈ છે. શું કહ્યું ? મેં, જાતે. સ્ત્રી સર્વત્ર છે, સર્વવ્યાપી છે.

મુરલીધર : Right. (ખરી વાત.) પુરુષ છે તે સ્ત્રીમાં ને સ્ત્રી વડે છે; પણ ડૉક્ટર કહે છે તેમ પુરુષનાં દુઃખ પણ સ્ત્રીથી શરૂ થાય છે, અને તેની નિર્બલતા પણ સ્ત્રીથી જ વધે છે.

છોટુભાઈ : કવિ ભાલણ પણ એવું જ કંઇ કહી ગયો છે:

‘ નારી વિના મિથ્યા અવતાર,
સ્ત્રી પાખી સૂનો સંસાર;
નારી વિના સૂનું સમશાન,
નારી વિના મંદિર ઉદ્યાન. ’

માધુભાઈ : એ તદ્દન ભ્રમ છે. હું નારી વિના રહ્યો છું, પણ મારો સંસાર સૂનો નથી. તમે બધા આ મહિનો થયાં રહ્યા છો; અહીંયાં શ્મશાન તો કંઈ લાગતું નથી. આ તો સ્ત્રી–ઘેલાઓએ જોડેલાં નિર્બળતાનાં સૂત્રો છે. ‘હરિનો મારગ છે શૂરાનો નહીં કાયરનું કામ જોને.

ગુલાબદાસ : દરેક શાસ્ત્રમાં નારીને પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી કહી છે.

મોટાભાઈ : પણ ડોકટર, તમારી જડીબુટ્ટી શી છે તે તો કહો. I would like to hear. (મારે સાંભળવી છે.)

માધુભાઇ : જડીબુટ્ટી સહેલી છે. સ્ત્રીનું નામ ને નિશાન જીવનમાંથી કાઢી નાખવું.

વૉર્ડર : (આવીને) ડૉકટર સાહેબ, ચાલો, આપકો મિલનેકે લીએ લોગ આયે હૈં.

માધુભાઇ : (હસીને) મૈં અભી આયા.

ગંગાદાસ : ડોકટર, જેલરને પૂછતા આવજો કે મારે ઘેરથી કાગળ આવ્યો કે નહીં.

નરોત્તમ : ને મારો કાગળ મોકલી આપવાનું કહેજો, ડૉકટર.

ભગવાનદાસ : ને ડૉકટર, મારે ત્યાંના કાંઇ ખબરઅંતર ?

Taj Tahir Foundation

માધુભાઈ : વારુ, વારુ, સારો પ્રયોગ અજમાવો. ચાલ, દીકરા માધુ. (માધુભાઈ તે વૉર્ડર જાય છે.)

મોટાભાઈ : પંડિત, મને તો સ્પષ્ટ લાગે છે કે આનું કંઈક ખસ્યું છે. He talks like a lunatic. (એ ગાંડાની માફક વાત કરે છે.)

મુરલીધર : ના, ડૉકટર ગાંડા નથી. એની વાતમાં ભાવના પણ છે ને વૈજ્ઞાનિક અનુભવનું બળ પણ છે. મેં એમની સાથે ઘણી વાત કરી છે.

ગુલાબદાસ : (તકલી કાંતતા) ડૉકટરની વાત તદ્દન ખરી છે. મને તો બે વર્ષનો અનુભવ છે; હું તો એના મંત્રથી નવે અવતારે આવ્યો છું.

નરોત્તમ : No. (ના.) એ કહે છે તેમાં અર્થ છે. અહીંયાં આવ્યો, ત્યારે મને એક મિનિટ ઊંઘ નહોતી આવતી; ડૉકટરને પ્રતાપે હવે આવવા લાગી છે.

મોટાભાઈ : It is pure nonsense ! I tell you. (એ તદ્દન અક્કલ વગરની વાત છે હું કહું.) હું જાત-અનુભવથી કહું. સ્ત્રી વગર જીવન શકય નથી. listen, (સાંભળો,) માણસ અમર કેમ થાય ? Absurd ! (બેહૂદી વાત !)

મુરલીધર : લોકો બ્રહ્મચર્યથી ચિરંજીવી ને સશક્ત તો થાય છે.

છોટુભાઈ : મહાત્માજીની બુદ્ધિ એનાથી જ ખીલી છે.

ગુલાબદાસ : થોડું કર્યે આટલું થાય, તો સેવન સંપૂર્ણ કલાએ પહોંચે તો માણુસ અમર પણ થાય.

Taj Tahir Foundation

ગંગાદાસ : ડોકટર પોતે તો નવજુવાન જેવા છે.

મોટાભાઇ : પણ એની જડીબુટ્ટી શી છે? Let me see. (મને જોવા દો.)

ગંગાદાસ : હા. અહીંયાં છો એટલો વખત તો પ્રયોગ કરો. નાહ્યા તેટલું પુણ્ય.

મુરલીધર : એનું પ્રથમ પગલું વિદેહી થવાની સાધના કરવી.

મોટાભાઈ : એટલે ?

મુરલીધર : જુઓને ડોકટરનો પોતાનો દાખલો. એ પોતાની જાતને એક જુદો માણુ હોય એમ ગણે છે. એ પ્રકારની વૃત્તિ સ્ત્રી સંબંધી રાખવી.

મોટાભાઇ : I don't understand a word. (હું એક અક્ષર પણ સમજતો નથી.)

મુરલીધર : Just see. (જુઓ.) મને મારી સ્ત્રીની ચિંતા થયા કરતી. ડોકટરે મને પહેલો વિદેહી પાઠ આપ્યો. મેં જરા વિચાર કરવા માંડયા કે મિસિસ પંડિત મારી સ્ત્રી નથી, બીજાની છે; તે જીવતી નથી, પણ મરી ગઇ છે.

મોટાભાઇ : What? (શું ?)

મુરલીધર : હા. મારી સ્ત્રી નહીં, પણ મારા મિત્ર મુરલીધર પંડિતની સ્ત્રીને વાગ્યું છે. બે દહાડા મેં એમ વિચાર કર્યો ને મને નિરાંત વળવા માંડી.

નરોત્તમ : મારો દાખલો લો. મારું પરણવાનું નક્કી હતું ને હું મારી પ્રિયતમાની મરજી વિરુદ્ધ સત્યાગ્રહ-માં જોડાયો. હવે હું અહીંયાં બેઠોબેઠો ગુસ્સો

Taj Tahir Foundation

કેમ ઉતારુ ? મારા કચવાટનો પાર નહોતો. અમારા ડૉકટરની સલાહથી મેં વિચાર કરવા માંડ્યો છે કે એ પ્રિયતમા નરોત્તમ નામના કોઈ બીજા માણસની છે.

છોટુભાઇ : પણ મારી વાત લો. હું કન્યા શોધતો હતો. ડૉકટરની સલાહથી મેં સંકલ્પ કર્યો છે, કે કોઇ મૂર્ખ છોટુ કન્યા શોધતો હતો. એટલે હું મારી ચિંતામાંથી તદ્દન મુક્ત થયો, ને હું એ અક્કલહીણા છોટુની મૂર્ખાઇ પર હસવા બેસું છું.

મોટાભાઇ : પણ તમે બધા ગાંડા તો નથી થયા ? જુઓ હું practical (વ્યવહારુ) છું. મને આ વાત ગાંડી લાગે છે.

ભગવાનદાસ : (નિરાશામાં આકાશ સામે જોતા હતા, ત્યાંથી ફરી) હું ક્યારનો વિચાર કરું છું કે ભગવાનદાસની બૈરી જડતી નથી. પણ મારો પત્તો લાગતો નથી.

ગંગાદાસ : મારી મુશ્કેલી જુદી છે. મારી સ્ત્રી માંદી છે. મારી એક મિત્ર વિલાયત ગઇ છે, મારી બીજી સ્ટેજ પર છે. હું કેટકેટલા ગંગાદાસની કેટકેટલી મિત્રોનો વિચાર કરું ? અને સાળું આ જેલનું ખાવાનું એવું ખરાબ છે !

મુરલીધર : પણ મોટાભાઇ, તમારે આ કરવાની જરૂર નથી.

મોટાભાઇ : I ? Why should I ? (મારે ? મારે શા માટે ?)

ગંગાદાસ : (ખડખડ હસીને) તમારે તો રાધી બીજાની થઇ એમ કલ્પવાની જરૂર જ નથી.

Taj Tahir Foundation

મોટાભાઇ : Don't be silly! (મૂર્ખો ના થા!) એ એવી નથી. ને મારા જેટલું કોણ એને આપવાનું છે? અને હું એવું કલ્પવા જાઉં તો મારી અદેખાઇનો પાર રહે નહીં. You see? (સમજ્યા?) કોઇ મારું થાય એ મને ગમે. મારું કોઇ બીજાનું થાય એ મને ન ગમે.

ગુલાબદાસ : તો બીજો પાઠ લો. મને બીજા પાઠે સારી અસર કરી હતી.

મોટાભાઇ : બીજો પાઠ! I? no! (હું? ના!) હું એકે પાઠ કરવાનો નથી.

ગંગાદાસ : તમને માફક આવશે, ને સાથે તમારો ઉદ્ધાર થશે.

ગુલાબદાસ : જુઓ. નારી તરફની તમારી લાગણી હોય તો તે શૃંગારનાં પદો ગાઈ રાધાકૃષ્ણને અર્પણ કરો. તમારું મગજ સ્વચ્છ થઈ જશે.

ગંગાદાસ : (એક આંખ મીચીને) મોટાભાઈ, ને જો એ ભક્તિપાઠ ન બને, તો ત્રીજો પરમહંસ પાઠ કરો. એ તમને રુચશે.

મુરલીધર : (હસીને) હા. એ મોટાભાઇને ગમશે.

મોટાભાઈ : એ શો પાઠ છે?

મુરલીધર : તમારી જાતને તમારી પ્રિયતમા માની લો.

ગંગાદાસ : લો, આ ડોકટર સાહેબ એ જ પાઠ કરતા આવે છે.

માધુભાઇ : (હસતા હસતા અંદર આવે છે ને સ્ત્રીના લટકા કરે છે.) પ્રિય માધુ, My love! (મારી પ્રિયતમા!)

Taj Tahir Foundation

મુરલીધર : ડૉક્ટર, આ મોટાભાઈને અમે પરમહંસપાઠની વાત કરતા હતા.

મોટાભાઇ : પણ એને પરમહંસપાઠ કેમ કહો છો ?

માધુભાઇ : My dear (મારા વહાલા) મોટેરા, એ રામકૃષ્ણ પરમહંસે સાધ્યો હતો માટે. થોડાં વર્ષ એ પોતે સ્ત્રીવેશે રહ્યા હતા. તો બ્રહ્મચર્ય કેળવવા તમે એ પ્રયોગ કેમ નહીં કરો ? તમે જ તમારી પ્રિયા ! આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ–પછી નિરાંત. ધીમેધીમે મનોવૃત્તિ નિર્વિકાર થઈ જશે ને બ્રહ્મચર્યની સિદ્ધિ થશે.

મોટાભાઈ : Now see, (આમ જુઓ.) મને લાગે છે કે તમે બધા મને બનાવો છો. આવી insane (ગાંડી) વાત મેં કદી સાંભળી નથી.

માધુભાઈ : મોટેરા, જન્મ ધરીને મેં મજાક નથી કરી. હું ગાંડો લાગું છું ? તમારી ભૂલ છે. મારો પ્રયોગ અજમાવો તો આઠ મહિનામાં આ આંખે ચાઠાં પડચાં છે તેને બદલે બ્રહ્મચર્યના તેજથી ચમકશો. આ પ્રયોગ માટે મેં મારી બુદ્ધિ, કીર્તિ ને પૈસાનો ભોગ આપ્યો છે.

મોટાભાઇ : આવુંઆવું સમજીને પૈસા કેટલાએક ખોશો ?

માધુભાઇ : મારા દોસ્ત, તમે આ માધુને ઓળખતા નથી. આજે મારી મિલકતમાં મારું બ્રહ્મચર્ય ને મારો આત્મા. હમણાં મારા મિત્રો આવ્યા હતા તેને

Taj Tahir Foundation

મેં મારી આખી મિલકત ટ્રસ્ટમાં આપી દીધી. એ મિલકતમાંથી ચાંદોદ આગળ, રેવાને તીરે એકાંત ટેકરી પર આવો એક બ્રહ્મચર્યાશ્રમ બંધાશે. ત્યાં હું ને તમારામાંથી જેને બ્રહ્મચર્યના પ્રયોગમાં શ્રદ્ધા હશે તે બધા રહેવા જઈશું. આવી ભીંતોથી સુરક્ષિત, આપણે અડગ બ્રહ્મ-ચર્યની તીવ્ર સિદ્ધિ કરીશું.

ગંગાદાસ : પણ એમ ક્યાં સુધી રહેવું ?

માધુભાઇ : ક્યાં સુધી ? ગંગાદાસભાઇ, ભૂલ્યા. એ સિદ્ધિથી આપણે વજ્ર જેવા અભેદ્ય બનીશું. એ અભેદ્યતામાં અમર એવા આપણને કાલની શી પરવા ? કાલનો સ્રોત આપણા સનાતન જીવનના સાગરમાં સમાઈ જશે. હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહીં કાયરનું કામ જોને.

મોટાભાઈ : Listen (સાંભળો) ડૉકટર, હું તમારા સિદ્ધાંતમાં માનતો નથી.

માધુભાઈ : માનશો. છૂટકો નથી; કારણ કે મારો સિદ્ધાંત સત્ય ને સનાતન છે.

મોટાભાઈ : તે તો કોણ જાણે. પણ તમારી બોલવાની રીત પયગંબરી છે.

માધુભાઇ : પયગંબરી ! મારા વહાલા મિત્રો, આ માધુના હાથ સામે જુઓ. સત્તાવન વર્ષે આ રગોમાં સત્તર વર્ષના યુવકનું લોહી ધસે છે. આ માધુ

Taj Tahir Foundation

અજ્ઞાન કે શ્રદ્ધાળુ નથી. એ વેદિયો ઢોર નથી; એમ. ડી. એફ. આર. સી. એસ. છે; વૈદકના વિષયનો ઊંડો અભ્યાસી છે. પૂર્વ ને પશ્ચિમની વિદ્યાનો એણે સંયોગ કર્યો છે. એટલે અવિશ્વાસ આણવાની જરૂર નથી. ઋષિમુનિઓ જ્યાં ફાંફાં મારતા હતા ત્યાં એણે નવી શોધ કરી છે. એણે યમને જીત્યો છે. દોસ્તો, દુઃખાર્ત જગત દીનવદને યાચી રહ્યું છે. આ માધુ તેને દાન દેશે—લો બ્રહ્મચર્ય.

[બધાને ભેટ આપતા હોય તેમ હાથ લંબાવે છે.]

નરોત્તમ : (ઊંડો વિચાર કરીને) પણ ડોકટર, આપણે બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહીશું તો પછી મારી નીલમનું શું ?

માધુભાઇ : Oh ! don't worry. (ઓહ ! તેની ફિકર ન કરો.) હરિનો મારગ છે શૂરાનો. હમણાં આ માધુ સ્ત્રીઓના બ્રહ્મચર્ય વિશે નવા સિદ્ધાંતો શોધી રહ્યો છે. આપણા આશ્રમથી થોડે દૂર સ્ત્રી બ્રહ્મચર્યાશ્રમ ઊભો કરવો કે કેમ તેનો એ વિચાર કરે છે.

મુરલીધર : એ ઠીક પડશે. મારાથી મારી wife (પત્ની) ને મળાશે.

માધુભાઈ : Now, now ! બસ, બસ, પાછી વાત ચસકી. પંડિતજી, તમને સ્ત્રી નથી. સ્ત્રી તો પેલા મુરલીધર પંડિતને છે. તમે તો બ્રહ્મચારી છો.

Taj Tahir Foundation

મોટાભાઇ : પણ ડોકટર, સાંભળો. Take me. (મારો દાખલો લો.) જુઓ. હું વ્યવહારી માણસ છું. Now between you and me (આપણા બે વચ્ચે જ-) જુઓ, હવે મને સાંભળો: રાધી ગમે તેની થાય, એ મને પસંદ નથી. See? (સમજ્યા?) હવે એક સ્ત્રી જે મારી—

માધુભાઇ : (બે હાથ વીંઝીને) Now! now! now! (બસ! બસ! બસ!) મિસ્તર મોટાભાઇ, તમે નકામી વાત કરો છો. સ્ત્રી મારી ને તારી—એ ભ્રમ છે. સ્ત્રી કોઈની નથી. સ્ત્રી આપણા જેવી માણસ નથી. સ્ત્રી એક પ્રકૃતિનું બળ છે-નાયગરાનો ધોધ છે. જેમ નાયગરાનો ધોધ સખત પથ્થરને ભેદી નાખે છે, તેમ સ્ત્રી સખતમાં સખત પુરુષને ભેદી નાખે છે. એ નાયગરાનો ધોધ કોઈનો હતો નહીં, છે નહીં, થવાનો નથી. તમારો ભ્રમ તજો. એ પ્રચંડ બળને ઓળખો ને છોડો.

મોટાભાઇ : You are right perhaps (તમે કદાચ ખરા છો.) રાધી જરા નાયગરાના ધોધ જેવી છે.

મુરલીધર : ડોકટર, તમારું આ દૃષ્ટિબિંદુ મારે ગળે નથી ઊતરતું. દુનિયામાં અનેક પ્રકારની સ્ત્રીઓ છે.

ગંગાદાસ : તદ્દન ખરી વાત છે.

માધુભાઈ : શું ધૂળ ખરી વાત? સ્ત્રીઓનો એક જ પ્રકાર છે. માનવજાતિને અમર કરવાનું એ સાધન છે.

તમે અમર થઇ જાઓ એટલે પછી એ સાધન નકામું, ફેંકી દેવાનું.

ગુલાબદાસ : આપણા શાસ્ત્રકારો એમ જ કહી ગયા છે.

માધુભાઈ : પણ શાસ્ત્રકારોએ તો માત્ર કહ્યું છે; આ માધુએ તો સિદ્ધ કર્યું છે. ગભરાઓ નહીં, આપણે અમર થવા સરજાયા છીએ.

મુરલીધર : ગમે તેવો છે, પણ એ પ્રયોગ કરવા જેવો છે.

માધુભાઇ : અરે, પ્રયોગ તો આ થઇ રહ્યો છે.

ગંગાદાસ : સ્ત્રી વગરની દુનિયા તો આપણે જોઇ રહ્યા છીએ.

નરોત્તમ : ને એ દુનિયા ખોટી તો નથી. મારું શરીર સેંડો જેવું થતું જાય છે.

માધુભાઈ : That's it ! that's it ! (બરાબર એમ જ છે, એમ જ છે.) અરે તમારા શરીરમાંથી તાજા લોહીના ફુવારા ફૂટશે. દોસ્તો, શંકરે તો એક રતિને બાળી મૂકી; આ માધુ તો એક રતિ માત્રને રહેવા નહીં દે. મોટાભાઇ, તમે પણ આ પ્રયોગ શરૂ કરો.

મોટાભાઇ : (પગ ઠોકીને) Damn it ! (જહાનમમાં જાય એ !) આજ રાત કેમ જશે ?

માધુભાઇ : (એક આંખ મીંચીને, બૈરીનો લટકો કરી) તમે જ તમારી પ્રિયા છો એમ માનજોને, એટલે ઝપ રાત જતી રહેશે. દોસ્તો, બ્રહ્મચર્ય સાધો, (ઊઠ-બેસ કરતાં) હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહીં કાયરનું કામ જોને.

[પડદો પડે છે.]

Taj Tahir Foundation

અંક બીજો

[સમય : દશ મહિના પછીની એક સવાર. સ્થળ : ચાંદોદથી થોડે દૂર આવેલો બ્રહ્મચર્યાશ્રમ. આશ્રમની આસપાસ જેલના જેવી જ ઊંચી ભીંતો છે. એની કોટડીઓની ગોઠવણ પણ તેવી જ છે. કંપાઉંડમાં પાંચછ નેતરની ખુરશીઓ પડી છે. એક ખુરશી પર એક પુસ્તક વાંચતો નરોત્તમ બેઠો છે. તેનો પહેરવેશ પહેલાં હતો તેવો જ છે, પણ એનું શરીર વધારે મજબૂત ને તેજસ્વી દેખાય છે.

ખાટલા પર બેસીને ગુલાબચંદ ચરખો ફેરવે છે. એ પણ વધારે સશક્ત ને જુવાન થયા હોય એમ લાગે છે.

થોડે દૂર ખુરશી પર બેસી છોટુભાઈ કંઈ લખે છે. એ જરા જાડા થયા લાગે છે. એક ખૂણે ઊભાઊભા ભગવાનદાસ તકતામાં મોં જુએ છે. મોટાભાઈ મોટા પાયજામાસુટમાં આવે છે. તેમનાં પણ હાડકાં પુરાયાં લાગે છે. તેમનો ચહેરો પ્રફુલ્લ છે અને કાલ્પનિક ટેબલ પર કાલ્પનિક 'કયુ' વડે તે બિલિયર્ડ રમે છે.]

મોટાભાઇ : (કાલ્પનિક કયુ વડે બિલિયર્ડ રમતાં) Seventy, seventy-five, I say Chhotubhai, listen to me. I am feeling great.

Taj Tahir Foundation

છોટુભાઈ : (કાગળમાંથી માથું ઊંચું કરતાં) મોટાભાઇ, અત્યાર સુધી આપણે માણસ હતા: હવે આજથી આપણે દેવ છીએ.

નરોત્તમ : મોટાભાઈ, આપણા ડોકટરનો પ્રયોગ અદ્ભુત છે. (ઊંડો શ્વાસ લઇને) I feel like a Greek god: free, perfect, immortal. (હું જાણે ગ્રીક લોકોનો દેવ હોઉં તેવું લાગે છે: સ્વતંત્ર, સંપૂર્ણ, અમર.) આજે નીલમને છેલ્લો કાગળ લખી દીધો. આજે આ હોમરનાં રહસ્ય સમજાય છે.

મોટાભાઈ : હેલન ઓફ ટ્રોયનાં પણ રહસ્ય સમજાય છે કે?

નરોત્તમ : મોટાભાઇ, તમને સ્ત્રીની વાત કર્યા વિના ચાલતું નથી.

મોટાભાઇ : પણ surely (ખરેખર!) હું બીજું કંઇ ન કરું એ તો ઠીક, પણ હેલન ઓફ ટ્રોયની વાત પણ ન કરું? My dear fellow, (મારા વહાલા દોસ્ત!) મેં રાધીનો પગાર બંધ કર્યો છે. I want to be immortal. (મારે અમર થવું છે.) પણ હેલન વિશે તું વાંચે, ને હું વાત પણ નહીં કરું?

નરોત્તમ : (શારીરિક અપૂર્વતાના ઉલ્લાસમાં) હા. હેલન ઓફ ટ્રોયનો ઘણી વખત વિચાર આવે છે. 'Divinely tall and most divinely fair.' (દિવ્ય લાગે એવી ઊંચી અને અતીવ દિવ્ય લાગે એવી ગૌર.)

ટેનિસન કહે છે તેમ આજે મારું ગ્રીક ભણ્યું સાર્થક થયું. મારા જેવા સૌંદર્યોપાસક આજકાલની સ્ત્રી પર મોહ્યો કેમ તેજ મને સમજાતું નથી.

મોટાભાઇ : પણ તારી નીલસ તો ફક્કડ છે.

નરોત્તમ : Well, એક રીતે ખરી વાત પણ—

ભગવાનદાસ : કોઈ માણસ કોઈ સ્ત્રી પર મોહી કેમ શકે એ મને સમજાતું નથી. જ્યારથી મને ભાન થયું ત્યારથી હું વીસ વર્ષનો વીર બની ગયો છું.

[વાળમાં તેલ નાખે છે. બારણામાંથી ડૉકટર, પંડિત ને ગંગદાસ હસતા હસતા આવે છે. ત્રણે જણ પહેલા અંકમાં હતા તેનાથી વધુ જુવાન ને તેજસ્વી બન્યા છે.]

Taj Tahir Foundation

માધુભાઈ : આજે તેં નવયુગ સ્થાપ્યો છે, દીકરા મારા.

મોટાભાઇ : Well, શું થયું ?

મુરલીધર : શું શું ? મિસિસ પંડિતે બહુ પ્રાર્થના કરી, પણ હું તો મક્કમ રહ્યો. હવે હિંદ સ્વતન્ત્ર થયું છે, એટલે એને બહાર ઘણું કામ કરવાનું છે. એટલા સમયમાં હું મહાન પ્રયોગ કરું.

માધુભાઈ : પહેલાં તો બહુ મુશ્કેલી આવી પણ પછી કબૂલ્યું. ગંગાદાસની પત્નીએ પણ માન્યું. એની બહેનપણીઓએ જરાક મુશ્કેલી ઊભી કરી. ગંગાદાસ, તમારા મિત્રો ફક્કડ છે.

ગંગાદાસ : એ તો હું આધ્યાત્મિક રીતે રસિક છું તેમાં.

માધુભાઈ : (હરખમાં હાથ ઘસતાં) આજે ધન્ય દિવસ છે. આપણે નવમાનવતાનો આજે પ્રારંભ કર્યો છે.

મોટાભાઈ : Listen ! (સાંભળો !) નવમાનવતાનો આરંભ નહીં. See, Look at me (મારી સામે જુઓ.) નવમાનવતા સિદ્ધ થઇ છે.

માધુભાઈ : મોટાભાઇ, ગંગાદાસ, દોસ્તો, આ માધુના ત્રીસ વર્ષના સંકલ્પો ફળ્યા. હિંદ સ્વતંત્ર થયું; સ્વતંત્ર હિંદમાં નવમાનવતાનું આ માધુએ ખાતમુહૂર્ત કર્યું. આપણાં પાંચ વર્ષનાં વ્રત પૂરાં થશે, એટલે સિદ્ધ બ્રહ્મચારીઓનું આપણું સૈન્ય અમરતાનો મંત્ર શીખવવા અવનીમાં બહાર પડશે. દોસ્તો, પછી માનવી એ સનાતન દેવ થશે. સ્રીવિહોણો, જંજાળ વિનાનો, યમને તિરસ્કારતો એ દેવ, અમર દેહે દીપતો પૃથ્વી પર સંચરશે.

મુરલીધર : પાંચ વર્ષ લાંબો સમય છે. તે પહેલાં તો આપણે ક્યારના સિદ્ધ બ્રહ્મચારી થઇ જઈશું.

ગંગાદાસ : અરે એક વર્ષમાં તો જોજો.

માધુભાઇ : દેવો ! દેવો ! પછી દોસ્તો, વિશાળ પૃથ્વી પરથી રોગ, જરા ને મૃત્યુ જતાં રહેશે. ત્યારે દેવને પણ દોહ્યલી એવી આ પૃથ્વી ખરેખર સ્વર્ગ થશે. કેમ બધાંને શ્રદ્ધા છે ને ?

નરોત્તમ : (ચોપડી મૂકી ઊભો થાય છે.) મને પૃથ્વી અત્યારથી સ્વર્ગ જેવી ભાસે છે.

Taj Tahir Foundation

મોટાભાઈ : સ્વર્ગની વાત તો કોણ જાણે ! See ? (સમજ્યો ?) મને તો પૃથ્વી ગમે છે. પણ એક બિલિયર્ડ ટેબલ જોઈએ.

માધુભાઇ : આવશે, આવશે, આ માધુ આજે જ કાગળ લખી દેશે. આ માધુનાં ધનભાગ્ય છે. શી અડગતાથી પંડિતે અને ગંગાદાસે એમનાં પત્નીઓને વળાવ્યાં ! એક વર્ષ સુધી તો ક્ષેત્રસંન્યાસ. હવે અખંડ બ્રહ્મચર્યનું નિરંતર સેવન. પ્રભુએ સ્ત્રી બનાવી સંસાર કર્યો; આપણે તેને સંસારની બહાર કરી. માધુ દીકરા ! હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહીં કાયરનું કામ જોને.

[ગાતા ગાતા જવા જાય છે. દાજી પટેલ એક ઓરડીમાંથી આવે છે. તે વૃદ્ધ અને દમિયલ પાટીદાર છે. તે અત્યારે થરથર ધ્રૂજે છે]

દાજી : કેમ બાપજી !

માધુભાઈ : કેમ, દાજી ?

દાજી : (ધ્રૂજતાં) બાપજી, મને તાવ આયોછ, ને ખોં થઈછ. એક-બે દી મારાથી કોમ ની થાહે. આ હવારનો ધમું છું પણ હાહરાં લાકડાં જ ની હળગતાં.

ગંગાદાસ : હજી લાકડાં નથી સળગાવ્યાં ? તો ખાઇશું શું ?

મોટાભાઇ : Now Doctor, what is this ? (ડોક્ટર, આ વળી શું છે ?) I tell you (હું કહી દઉં) ભૂખે મરીને બ્રહ્મચર્ય નહીં સિદ્ધ થાય. I can't remain hungry, you see ? મારાથી ભૂખ્યા નહીં રહેવાય, સમજ્યા ?

Taj Tahir Foundation

નરોત્તમ : આજે બે કલાક થયાં તો હું કસરત કરું છું. મારે પણ કંઇ જોઇએ ખરું.

માધુભાઇ : Now ! Now ! Now ! I don't believe in hunger strikes (જુઓ, સાંભળો. મને અપવાસમાં શ્રદ્ધા નથી.) (હસીને) મિત્રો, શાંતિ! શાંતિ! હું હમણાં ખાવાનું તૈયાર કરું છું. દાજી, તારો દીકરો ક્યાં ગયો ?

દાજી : બાપજી, એ તો શ્યીશ્યોદરે ગયોછ. કાલ શ્યાંજરે આવશ્યે.

માધુભાઇ : કંઇ નહીં, દોસ્તો, આપણે રાંધી નાંખીશું. એમાં વાર કેટલી ?

મોટાભાઇ : Nothing of the kind ! (એવું કંઈ પણ નહીં !) હું રાંધું નહીં. Doctor, listen. (ડૉકટર, સાંભળો.) હું બધું કામ મૂકીને આવ્યો છું. શા માટે ? અસર થવા. See ? (સમજ્યા ?) રસોયા થવા નહિ.

ગંગાદાસ : મેં પણ ખાઈ જાણ્યું છે; રાંધી જાણ્યું નથી.

મુરલીધર : રાંધવા કરતાં તો હું અપવાસ પસંદ કરીશ.

માધુભાઇ : હું રાંધી નાખત. પણ મને તો ચૂલો ચેતાવતાં પણ નથી આવડતું.

છોટુભાઇ : મને તો એકલી ચા કરતાં આવડે છે. બીજું કાંઈ નથી આવડતું.

માધુભાઈ : ગુલાબચંદભાઇને આવડે છે, નહીં ?

Taj Tahir Foundation

ગુલાબચંદ : આવડતું તો નથી, પણ પ્રયત્ન કરી જોઉં. પણ કોઇ ચૂલો ફૂંકો તો. હું ફૂંકવા જાઉં તો મારી આંખો બગડે.

ગંગાદાસ : એનો અર્થ એ કે પાંચ દહાડાનો ભૂખમરો.

નરોત્તમ : Oh damn ! I can't live (હા ! જહાનમમાં જાય. આમ જિવાશે કેમ ?) ભગવાનદાસ, તમને કંઇ આવડે છે ?

ભગવાનદાસ: હું તો ભજિયાં કરી જાણું છું, બીજું કંઇ નહીં.

નરોત્તમ : Oh God ! (હે ભગવાન !)

સાધુભાઈ : હરિનો મારગ છે શૂરાનો ! Yes ! (હા !) હવે યાદ આવ્યું. આપણી પાસે દૂધ બહુ છે. તે પીને રહીએ તો ?

ગંગાદાસ : Not a bit ! (જરા પણ નહીં !) હું દૂધ પીઉં તો મારું પેટ બગડી આવે.

Taj Tahir Foundation

નરોત્તમ : I will die (હું મરી જઇશ).

દાજી : તે તો હડહડતર ફાટીજશે.

મુરલીધર : Well, હું દરખાસ્ત મૂકું છું કે આપણે અપવાસ કરવો.

મોટાભાઇ : Nothing of the kind, see ? I Refuse to starve. (એવું એવું કંઈ નહીં, સમજ્યા ! ભૂખે મરવાની હું ના પાડું છું.) ગાંધીજીના અનુયાયીપદમાં ભૂખમરાનો હું સમાવેશ સ્વીકારતો નથી.

નરોત્તમ : પણ ત્યારે શું કરવું ? હું તો ભૂખે મરી ચાલ્યો.

[પેટ પરનો પટો ઠીક કરે છે.]

માધુભાઇ : Now! Now! Now! માધુ દીકરા! આ મુશ્કેલી આવી. દાજી, આજનો દહાડો બીજું કોઇ રાંધી આપે એવું મળે નહીં?

દાજી : (માથું ખંજવાળીને) ભાઇશાબ, કોઇ નથી. હા, મારી બોનની છોડી મારાં ઢેબરાં બનાવવા આઇ છે. કો તો લેઇ આવું. ઝપ દેઇને રાંધી દેશે.

મોટાભાઈ : Three cheers for the dearest of all girls! we want her. (સૌ છોકરીઓમાં પ્રિયમાં પ્રિય એવી છોકરીનો જય હો! આપણને એનું જ કામ છે.)

માધુભાઈ : (ગાંભીર્યથી) ના દાજી, અમારે સ્ત્રી નહીં જોઇએ પુરુષ જોઇએ.

મોટાભાઇ : ડોક્ટર, સાંભળો. આ સ્ત્રી નથી, છોકરી છે. એને બોલાવો.

ગંગાદાસ : અરે, સ્ત્રી કે છોકરી; ખાવાનું તો કરી આપશે. હું ખાઇશ નહીં તો મને ભૂખે ચક્કર આવશે.

માધુભાઇ : દોસ્તો, આ માધુએ આટલાં વર્ષ ધૂળમાં નથી નાંખ્યાં. દર્શનથી ચિત્ત હરી લેશે. નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી.

મોટાભાઈ : (મોનોકલ ચઢાવી) Now doctor, listen! Don't be a fool, my boy, I say don't be a fool. (ડોક્ટર, જરા સાંભળો. મૂર્ખા મા થાઓ. હું કહું છું કે મૂર્ખા મા થાઓ.) હું કેવો છું? આજે દશ મહિનાથી બ્રહ્મચર્ય પાળું છું.

Taj Tahir Foundation

I, I, remember–I. (હું–હું. યાદ રાખો–હું–) હવે તમે એમ માનો છો કે આટલા અભ્યાસ પછી એક ગામડિયણને હું–એક દહાડો જોઇશ–

માધુભાઇ : Now ! Now ! Now ! આ માધુની વાત સાંભળો. આજે જેમતેમ કરી કાચું કોરું રાંધી કાઢીએ.

નરોત્તમ : (કેડે હાથ મૂકીને) ડોકટર, તમે શું ધારો છો ? અમે કેવા છીએ ?

ગંગાદાસ : અમે ચારિત્ર્યવાન છીએ. આજે મેં સોના જેવી સારી સ્ત્રીને જવા દીધી અને એક પટલણ જોઇ અમે વ્રતભંગ કરીશું ?

નરોત્તમ : Pure and simple nonsense. (તદ્દન કેવળ અર્થરહિત વાત.)

મોટાભાઇ : (મોનોકલ ગોળગોળ ફેરવતાં) I say it is utter nonsense, see ? Unmitigated nonsense. Unadulterated nonsense. (હું કહું છું કે એ બિલકુલ અર્થહીન વાત છે. સમજ્યા ? જરા પણ અર્થ વિનાની—અર્થના ગંધ વિનાની.)

માધુભાઇ : Now ! Now ! Nonsense ; (અર્થહીન વાત) નથી. સાચું કહું છું.

મુરલીધર : ડોકટર, તમે અન્યાય કરો છો. એક દહાડામાં જો અમે સંયમ ચૂકીશું તો પછી દુનિયા જીતવા નીકળીશું ત્યારે શું થશે ?

માધુભાઇ : પણ ત્યારે તો તમારું મન દૃઢ થયું હશે.

Taj Tahir Foundation

મોટાભાઇ : Now doctor, listen. (જરા સાંભળો, ડૉક્ટર.) તમે અમારી બદનક્ષી કરો છો. See ? (સમજ્યા ?) જો હું આજે બ્રહ્મચર્ય સેવવા નાલાયક હોઉં તો પાંચ વર્ષે પણ નાલાયક જ રહીશ—

ભગવાનદાસ: ડૉકટરસાહેબ, એને જ બોલાવો.

છોટુભાઈ : કંઈ વાંધો નથી.

માધુભાઇ : માધુ દીકરા, શું કરીએ ?

ગુલાબચંદ : ડૉકટરસાહેબ, હરકત નથી.

માધુભાઈ : ઠીક જા, દાજી, તારી ભાણેજને લઈ આવ.

મોટાભાઇ : That's right (આ બરાબર છે).

નરોત્તમ : જલદી, હા. ભુખ લાગીછે.

[ખુરસી પર બેસી ચોપડી વાંચવા માંડે છે. દાજી ખાંસી ખાતો જાય છે]

માધુભાઇ : Now, my boys, (ચાલો છોકરાઓ) હુવે કસરત કરી નાંખો. આ માધુ હવે જરાક નાહીને આવે છે. કેમ પંડિતજી, ખરું કે ? આપણે મરણને જીત્યું છે, કારણ કે આપણે સિદ્ધ બ્રહ્મચારી છીએ.

મુરલીધર : એમ તો મને દરેક પળે ખાતરી થતી જાય છે.

માધુભાઇ : મોટાભાઈ, આજે તમે કેવા તેજસ્વી લાગો છો ? હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહીં કાયરનું કામ જોને.

[જાય છે. મુરલીધર લખવા માંડે છે]

મોટાભાઈ : નરોતમ, see ? (જોયું ?) આપણે ભાગ્યશાળી છીએ. (એક આંખ મીંચે છે.)

નરોત્તમ : કેમ ?

મોટાભાઈ : (હસીને) કંઈ નહીં, પણ અવારનવાર પતંગિયાં ઊડતાં દેખાય તો સારું.

નરોત્તમ : Don't be a fool ! (મૂર્ખા ન થાઓ !) બ્રહ્મચર્યનું સેવન કરવાનાં આ લક્ષણ નથી.

મોટાભાઇ : (ખુરસી પરથી ઊઠીને ફરવા માંડે છે.) Alright ! (ઠીક !) તારી ટ્રોયની હેલનનું ભજન કર્યા કર. I say, પંડિત, તમે શું કરો છો ?

મુરલીધર : હું 'સ્ત્રીઓ : અમરતામાં અંતરાય' એ નામનું પુસ્તક લખવાનો વિચાર કરું છું.

છોટુભાઇ : પંડિતજી, એ તો મને પણ સૂઝ્યું હતું.

ગંગાદાસ : (ઓટલા પર બેઠાબેઠામાં વગાડે છે.) મોટાભાઈ, પેલું ગાયન આવડે છે કે ?

મોટાભાઇ : કયું ?

ગંગાદાસ : 'રસીલો રસીલી ચાંદનીનો સમો સાધી
તજી સઘળી ઉપાધિ ગયાં ઉપવનમાં–'

મુરલીધર : 'ગૂપચૂપ વાતો કરે, નેનના ઇશારા કરે—'

ભગવાનદાસ: ગંગાદાસ, આ તમારું બ્રહ્મચર્ય કે ?

ગંગાદાસ : બ્રહ્મચર્યને અને ડાહ્યાભાઇના ગાયનને શો સંબંધ છે ?

મોટાભાઈ : (એકદમ ખુરસીના હાથા પર હાથ ઠોકી બારણા તરફ જાય છે.) I say—(અરે હું કહું—)

[બધા બારણા તરફ જુએ છે. દાજી અને પેમલી આવે છે. પેમલી જાડી ને કાળી સત્તર અઢાર વર્ષની છોકરી છે, તેનું મોઢું

[જરાક આકર્ષક છે ને તેની આંખો ચંચલ છે, તે હસતી ને શરમાતી આવે છે.]

દાજી : પેમલી, જો આ પેલી ઓયડીમોં ચૂલો છે ને ત્યોંકણે પાણીની ટોંચી છે. રોંધવાનો બધો શોમન ચૂલા પાસ્યે પડયો છે. જા દીકરા, ઝટ દઈને રોંધી નોંખ્ય. આ શેઠશાઓને ભૂખ લાગી છે. હોં કે, ઝલ્દી કરજે.

પેમલી : મોમા, ફકર મ કરશોં. રોંધી ટપ નાંહુછ.

મોટાભાઇ : દાજી પટેલ કંઈ ઉતાવળ નથી.

[પેમલી સામે જોઇ, નીચું નમી હસે છે, અને હસીને શરમાઈ ચાલી જાય છે]

ગુલાબચંદ : (રેંટિયો કાંતવાનું મુકીને) દાજી, તું હવે જઈને સૂઈ જા. હું આ છોકરીને બધું બતાવું છું.

દાજી : હા, બાપજી, જઇને હુઇ રહું તો સારું મારું તો ડિલ ધીકેછ.

મોટાભાઈ : જા, જા, અમે છીએ ને. જરા ફિકર ન કરતો.

[પેમલી રસોડામાં જાય છે ને પાછળ ગુલાબચંદ ને મોટાભાઈ જાય છે]

ગંગાદાસ : આ છોકરીનુ નામ શું કહ્યું ?

ભગવાનદાસ : મને શી ખબર ?

ગંગાદાસ : પંડિતજી, આ તરફનાં બૈરાં જબરાં બહુ લાગે છે.

મુરલીધર : (વિચારમાંથી જાગતાં) મને પણ હમણાં એ જ વિચાર આવ્યો.

ભગવાનદાસ : તમે બંને તો એવા જ વિચાર કર્યા કરો છો.

Taj Tahir Foundation

[પેમલી પાણીનું બેડું લઈ ત્યાંથી બીજી તરફ જાય છે. બધા તેની સામે જુએ છે]

ગંગાદાસ : (એની પાસેથી પેમલી જાય છે ત્યારે) બાઇ, તારું નામ શું ?

પેમલી : (હસીને) મારું નોમ ? પેમલી, ભાઇશાબ. (વાંકું જોઈને) ભાઇશાબ, તમારે ચ્યે ગોમ રેવું ?

ગંગાદાસ : (હસીને) મુંબઈ. તું મુંબઈ કોઈ દિવસ ગઇ છે કે ?

પેમલી : (લટકા કરીને) ના, બા, પણ મારી મશિયાઇ બોનનો હાહરો તોં ચાકરી કરેછ. તેનું નામ રઘો. તમે ઓળખોછ ?

ગંગાદાસ : (નિસાસો નાંખી) ના.

[પેમલી ચાલી જાય છે]

ગંગાદાસ : પંડિત, શરમ છે આપણને.

મુરલીધર : કેમ ભાઇ ?

ગંગાદાસ : આ આપણે બધા જાડાપાડા જેવા બેઠા છીએ ને પેલી બિચારી છોકરી પાસે બધું કામ કરાવીએ છીએ.

નરોત્તમ : (ચોપડીમાંથી મોઢું કાઢીને) જઈને એનું બેડું કેમ ભરી આવતા નથી ?

ગંગાદાસ : (કચવાઇને) કેવા કેળવાયેલા ભેગા થયા છે ? હમણાં કોઈ મડમ જતી હોત તો ઝપ દઇને વનિતાવાત્સલ્ય બતાવવા દોડત. આ તો આપણા સ્વદેશની. ઘરકી મુરઘી દાલ બરોબર.

[ભગવાનદાસ ઊઠીને પાણીના હોજ તરફ જાય છે]

Taj Tahir Foundation

નરોત્તમ : ભગવાનદાસ, ક્યાં ચલાવ્યું ?

ભગવાનદાસ: (ગુસ્સે થઈને) મારી નજરમાં આવશે ત્યાં જઈશ.

મોટાભાઇ : (ઝપાટાબંધ આવીને) ગંગાદાસ, પેલો ઢોંગી જોયો કે ? ગુલાબચંદભાઈ કહેતા હતા કે ચૂલો ફૂંકું તો આંખો બગડે છે ને હમણાં તો ધમણની માફક ચૂલો ફૂંકવા મંડ્યો છે.

છોટુભાઈ : (લખવાનું મૂકી દઈ) લાવ ત્યારે, હું પણ શાક મોળી નાંખું. ખાવાનું જે વહેલું થયું તે ખરું.

[તે ઊઠે છે, પેમલી બેડું લઈને આવે છે; તેના હાથમાં ઘડા છે. સાથે ભગવાનદાસ આવે છે. બધા ઊંચે જુએ છે.]

ભગવાનદાસ: (પેમલીને) લાવ, હું આ ઘડો લઈ લઉં.

પેમલી : (હસીને) બેહા બેહા શેઠ, તમે શ્યું ઘડો લેતા'તા ?

ભગવાનદાસ: (હસીને) લાવ, લાવ. (પોતે ઘડો લઈ લે છે.)

ગંગાદાસ : પંડિત, આજે ભગવાનદાસને કામ કરવાનું શૂર ચઢ્યું લાગે છે.

ભગવાનદાસ: ગંગાદાસ, You mind your own business. (તમે તમારું કામ સંભાળો.)

મોટાભાઈ : (પેમલી પગથિયું ચઢવા જાય છે તેને) જોજે. See ! આ પગથિયું સમાલજે.

પેમલી : અહં શેઠ, આ પગથિયાનો તે મને હિસાબ છે ! હું તો બે બેડાં લઇને કુબેર ભંડારિયે આંખ ખેંચતાં ચઢી જઉં છું.

Taj Tahir Foundation

[આગળ પેમલી ને પાછળ
ભગવાનદાસ રસોડામાં જાય છે]

ગંગાદાસ : મોટાભાઈ, છોકરી ચબરાક છે. તમને કેવો ધબ્બો પહેરાવ્યો ?

નરોત્તમ : Now surely ! (ખરેખર) આ ગામડિયણ સિવાય બીજું કંઈ તમને સૂઝે છે ?

મોટાભાઇ : Now Mister, listen ! (જુઓ મિસ્તર, સાંભળો.) તું તારી હેલન ઑફ ટ્રૉયનો વિચાર કર. અમે ગ્રીકના અભ્યાસી નથી. અમારી તને શી પંચાત ?

મુરલીધર : મોટાભાઈ, આપણા દેશની શી દુર્દશા ! સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીત્વ કેળવણી વિના રૂંધાઈ મરે છે.

ગંગાદાસ : Many a flower is born to blush unseen,
And waste its fragrance on the desert air. [ગાય છે.]

અદીઠાં કરમાવાને, વિપિને કુસુમો ઊગે;
સૌરભે વણુમાણી સૌ, વેડફાઇ જતી વને.

નરોત્તમ : (ચોપડીમાંથી મોઢું કાઢી) મૂર્ખાઓ, તમે આ બ્રહ્મચર્યાશ્રમનું વાતાવરણ બગાડવા બેઠા છો.

મુરલીધર : Surely, (ખરેખર) નરોત્તમ, તું ડૉક્ટરથી પણ વધારે વહેમીલો થઇ ગયો છે. આપણે જગતને નવો મંત્ર શીખવવા બહાર પડીશું, ત્યારે સ્ત્રી-ઓનો ઉદ્ધાર કર્યા વિના છૂટકો છે ?

મોટાભાઇ : Look at that woman (એ સ્ત્રી તરફ જો), ગંગાદાસ, એના હાથ તો જો. શા ઘાટીલા છે !

Taj Tahir Foundation

ગંગાદાસ : મોટાભાઈ, તમારી વૃત્તિઓ બધી સ્થૂલ છે.

[પેમલી એક તપેલી લઈને આવે છે અને થોડે દૂર જઈને માંજવા બેસે છે.]

નરોત્તમ : (ઘૂરકીને) અરે, રાંધતી નથી ?

પેમલી : (હસીને) નોંનાશેઠ, પેલા કાકા શેઠ ને છોટાભાઈ-શેઠ રાંધેછ. મને કે' તપેલી ઘટકી આવ.

ગંગાદાસ : (ખુરસી પાસે ખસેડી) પેમલી, તને ગરબા ગાતાં આવડે છે ?

[નરોત્તમ ડોળા કાઢે છે.]

મોટાભાઈ : Now listen ! (આ જુઓ ?) આ સૂક્ષ્મ વૃત્તિનું પ્રદર્શન કે ?

ગંગાદાસ : હું તો માત્ર એની કેળવણીની વાત કરું છું. જ્યાં જાઓ ત્યાં ઉન્નતિ પ્રેરો: એ મારા જીવનનું ધ્યેય છે.

પેમલી : (મોટાભાઈને) શેઠ, તમારું નોમ શ્યું ?

મોટાભાઇ : (હસીને) મોટા—

પેમલી : (મોટાભાઈને) મોટાશેઠ ! આ તમોરો ચંબહોં આવો શ્યમ છે ? અમારો ગોમના માહતર બે દોડી રાંખે–કોનની પાછળ. ને તમે તો ઓમનો ઓમ રાખોછ.

મોટાભાઈ : (હસીને, ઊઠીને આવે છે) એમાં હુન્નર છે.

પેમલી : (શરમાઇને) બળ્યાં ! ચંબહો આવાં તે શ્યમ રે'તા શે !

Taj Tahir Foundation

મોટાભાઈ : જો તને રાખતાં શીખવું ? (ગળામાંથી ચશ્માંની દોરી ઉતારે છે)

નરોત્તમ : મોટાભાઈ, You are a drivelling idiot. (તમે નિર્બળ મનના મૂર્ખ છો.) એ શું કરો છો ?

મોટાભાઈ : નરોત્તમ, હું મારી નજરમાં આવે તે કરીશ. Listen (સાંભળ) મેં બ્રિટિશ સલ્તનત સામે સત્યાગ્રહ કર્યો તે શું તારાથી ડરવાનો છું ?

નરોત્તમ : (ગુસ્સામાં) કેમ (ખુરસી જોરથી વાંકી મૂકી બેસે છે.)

ગંગાદાસ : (સાત્વિક પુણ્યપ્રકોપ અનુભવતાં) મોટાભાઈ, તમારે શરમાવું જોઈએ. બિચારી ગ્રામ્યકન્યાને ચશ્માનો શોખ શો લગાડો છો ?

પેમલી : મોટાશેઠ, ભાઈશાબ, ટાંકીએથી લોટો લઈ આ-ઓછ ? મારે હાથ ધોવા છે.

મોટાભાઇ : Certainly, (જરૂર) [તાપમાં ચાલી જાય છે]

ગંગાદાસ : પેમલી, તને ગરબો ગાતાં આવડે છે ?

પેમલી : ભાઈશાબ, લજ્યો ગરબો તો નૈ આવડે પણ રાહડો આવડેછ. નોરેતર આવેને તારે રાહડા ગાઇએ.

ગંગાદાસ : તું પરણેલી છે કે કુંવારી ?

પેમલી : (શરમાઇતે) બળ્યું એવું શું પૂછોછ ? (નીચું જોઈતે) મારો વિવાહ વીરશદમાં મોહનજીની

Taj Tahir Foundation

ખડકીમાં પેલા મરઘાભાઈને તોં થયોછ. એ તોં મોટા સુછી છે.

ગંગાદાસ : તને ' ગરબે રમવા તે ગોરી નીસર્યાં રે લોલ'નો રાસડો આવડે છે ?

પેમલી : ભાઈશાબ, અમારાં ગોમમાં એવું નૈ. મને તો ' મોં પાવા તે ગઢથી ઉતર્યોં મોં કાળી રે ' આવડેછ.

નરોત્તમ : પંડિત, આનું માથું ચસકવા માંડયું છે. [પાસેના ઝાડ પરથી ફૂલ લઈ તોડી સૂંઘે છે]

મુરલીધર : મને પણ એમ લાગે છે. મારે વચ્ચે પડવું પડશે. (ઊઠે છે) ગંગાદાસ, હું ધારું છું કે આપણે આપણી ભાવના ભૂલવી ન જોઈએ.

ગંગાદાસ : હું કોઈ દિવસ ભાવના ભૂલતો નથી.

મુરલીધર : ગંગાદાસભાઇ, ગરબાની બહુ વાત ન કરો. નહીં તો સૂતેલા સંસ્કારો જાગશે.

ગંગાદાસ : મારી જરા ફિકર ન કરશો. મારી ભાવના અડગ છે. આજે આ તક મળી છે ત્યારે માત્ર આ છોકરીના સંસ્કાર સુધારવા મથું છું.

મુરલીધર : જાઓ તમે નાહી લો, જમવાનો વખત થશે.

ગંગાદાસ : જાઉં છું. [કટાણું મોં કરી જાય છે]

મુરલીધર : પેમલી, તને ભણતાં આવડે છે ?

પેમલી : (હાથનો લટકો કરીને) ના બા, મારી બાએ ના પાડીછ. ભાઇશાબ, ભણે તે તો રાંડે, ખબર છે

મુરલીધર : જા, જા. એ તો તમારા ગામડાના વહેમ છે. જો, અમારા મુંબઈમાં તો બધાં બૈરાં ભણે છે.

પેમલી : તારે શેઠ, મમ્મઇમાં બાયડીઓ ચંબહાં પેરછ? મારા ગોમનો મેં'તો કે'તો તો.

મુરલીધર : અરે! જેટલી જોઈએ તેટલી. મારી બૈરી ચશ્માં પહેરે છે.

પેમલી : શું કોછ ભાઈશાબ! ચંબહાં પેરે છે! ને ખાહડાંએ પેરે છ?

મુરલીધર : હા, કેમ તારે પહેરવાં છે?

પેમલી : અમારો મેતાજી કેતો'તો કે મમ્મઇની બાયડીઓ તો ઊંચાં ઊંચાં ખાહડાં પેરે.

મુરલીધર : હા. તારે મુંબઇ આવવું છે?

પેમલી : પણ ભઇશાબ, અમે તો ગામડાનાં માણહ. અમને કુણ લૈ જાય?

મુરલીધર : અરે હું લઈ જઇશ.

[મોટાભાઈ લોટો ભરીને આવે છે]

મોટાભાઇ : પંડિત, What are you doing here? [તમે અહીં શું કરો છો?]

નરોત્તમ : (બબડે છે) ડેમ!

મોટાભાઈ : પંડિત, Listen, (સાંભળ) હું મિસિસ પંડિતને I owe her a duty (મારે એના તરફનું મારું કર્તવ્ય અદા કરવાનું છે.) તું આમ ગરબડ કરે તે નહીં સાંખું. See? (સમજ્યો?) બીજી સ્ત્રી સાથે હું તને છૂટ નહીં લેવા દઉં.

Taj Tahir Foundation

મુરલીધર : (ગુસ્સામાં) What do you mean? (તમે કહેવા શું માંગો છો?)

મોટાભાઈ : What did you say just now? see? I heard. I myself heard it. You invited her to Bombay. This is mean, caddish. I call it unfair to poor Mrs. Pandit. (તેં હમણાં જ શું કહ્યું? સમજ્યો? મેં તે સાંભળ્યું. મેં મારી જાતે તે સાંભળ્યું. તેં એને મુંબઈ આવવાનું નિમંત્રણ આપ્યું. આ નીચતાભર્યું છે; અસંસ્કારી છે. તમે બિચારાં મિસિસ પંડિત તરફ અઘટિત રીતે વર્તો છો)

મુરલીધર : Will you shut up? (તમે મૂંગા રહેશો?)

પેમલી : ભાઈશાબ, બળ્યું મારું રડ્યું ગોટપિટ શું બોલો છો? અમારી ગામડિયા રીતે બોલો તો મને પણ એક–બે અકશર સમજાય.

[મુરલીધર ગુસ્સામાં ચાલી જાય છે]

મોટાભાઈ : (હસીને) તારે સમજવા જેવી વાત નથી. લે આ પાણી, હાથ ધો.

પેમલી : મોટાશેઠ, જરા હાથ પર પોંણી તો રેડો.

મોટાભાઈ : Certainly! Certainly (જરૂર! જરૂર!)

પેમલી : ભાઇશાબ, એ શટ્ટલી એટલે શ્યું?

મોટાભાઇ : ખચીત જ, ખચીત જ.

[પાણી રેડે છે. તે ઘણું પડે છે]

પેમલી : અરે શાબ, શ્યું કર્યું ? બધે છાંટા જ છાંટા ! આ તમારા લેંઘા પર પોંણી જ પોંણી !

મોટાભાઇ : હરકત નહીં, હરકત નહીં. લે ચશ્માં પહેરવાં છે ?

પેમલી : ના, ભઈશાબ, કોઈ જુવે. ના બા, હું તો ચબંહાં નહીં પહેરું, મારો મોમો જુવે તો મારી નાંછે.

મોટાભાઇ : અરે તારો મામો ગયો જહાનમમાં ! લે.

[ચશ્માંની દોરી પેમલીના ગળામાં નાંખે છે]

પેમલી : (હસતી જાય છે અને લાડ કરે છે.) ના, ના, ભાઈશાબ. આ શું કરો છો ?

મોટાભાઇ : અરે પહેર, પહેર, મારા સમ !

નરોત્તમ : (ખુરસી પરથી ઊઠીને એ ફલંગ મારી મોટાભાઈને ગુસ્સામાં બોચીએથી પકડે છે.) You fellow ! અહીંયાં પણ તમારી વિદ્યા ચલાવવા માંડી કે ? શરમ નથી લાગતી ? અહીંયાં શું કામ આવ્યા છો ? આ કલિયુગનું કામ કરવા ? (મોટાભાઇ ભીમસેન સમા નરોત્તમના સ્નાયુઓ તરફ નિરાધારીથી જોયા કરે છે) પેમલી, આપી દે એનાં ચશ્માં. તું કામ કરવા આવી છે કે વાતો કરવા ? જા, રાંધ.

મોટાભાઇ : Now, what do you mean ? (એટલે તું શું કહેવા માગે છે ?)

નરોત્તમ : I mean what I say. I won't have this.

Taj Tahir Foundation

(હું જે કહું છું તે જ કહેવા માંગું છું. આ હું નહીં ચાલવા દઉં.) નહીં ચાલે, ચાલ આપી દે. (પેમલી ચશ્માં આપી દે છે.) Now, (હવે) મિસ્તર મોટાભાઈ, જાઓ અહીંથી. નાહી લો ને જમવા તૈયાર થાઓ. ને પેમલી, તું જા ને રાંધી નાંખ.

મોટાભાઇ : (નરોત્તમના ઉગ્ર મુખ તરફ બીકથી જોતાં) Alright. I will see. (ભલે) હું પણ જોઇશ.)

[જાય છે]

પેમલી : (જરાક હસીને) નાનાશેઠ, ભઈશાબ એમ ચ્યમ કરો છો? તમે મોટા મનખ રોજ ચંબહોં પહેરો. અમે ગરીબ મનખ તો કોદી જોઇએ પણ નહીં?

નરોત્તમ : (નરમ પડી) પણ મોટાભાઇ માણસ જરા વિચિત્ર છે.

પેમલી : નાનાશેઠ, એવું હું કરો? તમે બેસીબેસીને વોંચ-વોંચ કરો છો. એ બિચારા મને ગમ પાડે તેમાં તમારું હું ગયું ભઈશાબ? હાચું ના કો તો અંબા માના હમ.

નરોત્તમ : (વધારે નરમ પડીને) તું એ ન સમજે.

પેમલી : તારે નાનાશેઠ, આ તમે આખો દી ને રાત વોંચો તે ઓંખો ની દુઃખે?

નરોત્તમ : (જરાક હસીને) ના, મને તો વાંચવાની ટેવ પડી ગઈ છે.

Taj Tahir Foundation

પેમલી : તેમાં ! તમે મેતાજી કરતાંએ બઉ હોશિયાર દેખાવ છો.

નરોત્તમ : (વધારે હસીને) જા. હવે રાંધી નાખ. મને ભૂખ લાગી છે.

પેમલી : હાય હાય ભાઇશાબ, તારે કે'તા ચ્યમ નથી ? એ ભૂખે પેટે તે મૂઓ મિજાશ હાથમાં રે' જ ને. આ અમણે ઝપ દઈને રાંધી નોંખું છ.

નરોત્તમ : કંઈ નહીં. મોડું થશે તો ચાલશે.

પેમલી : (શરમાઇને) અરે કંઈ વાત છે ? મારા નાના-શેઠને ભૂખ લાગીને ! પણ શેઠ, તમારા હાથમાં પેલાં ફૂલાં છે તે મને આપો ને.

નરોત્તમ : જોઇએ છે ? ખુશીથી. પણ તું શું કરશે ?

પેમલી : ભાઈશાબ, બહાર માધેવજીનું દેરું છે ને ત્યોં હું ચઢાઇ આઈશ.

નરોત્તમ : એવી મૂર્ખાઈ શા માટે કરે છે ?

પેમલી : તારે ફૂલાંને શું કરીએ ?

નરોત્તમ : જો, આ ફૂલો છે તેમાં દોરો પરોવજે.

પેમલી : માળા ? માળા એ તો મને આવડેછ. હરમાનને ચઢાવવા.

નરોત્તમ : Oh, this wretched religious mentality! (અરે, ક્ષુદ્ર ધાર્મિક મનોદશા !) ના, ના, એક નાની માળા કર ને તારા અંબોડાની આસપાસ વીંટી મૂક.

Taj Tahir Foundation

પેમલી : (હસી હસીને) હા, હા, સમજી. એમ કોને વેણી કર. લાઓ. મારા નાનાશેઠ ફક્કડ છે.
[આંખો નચાવે છે.]

નરોત્તમ : (ખડખડ હસીને) એમ કે ?

ગુલાબચંદ: (ઓટલા પર આવીને) નરોત્તમ, ક્યારના એ શું કરો છો? પેમલી, ચાલ, મેં તો રાંધીયે નાખ્યું.

પેમલી : લો નિરાંત થઈ. ભઈશાબ બધાં જમી લો. હું વાહણ માંજી નાંખેશ.

ગુલાબચંદ: પેમલી, ચાલ.

પેમલી : આવી.

[પેમલી જાય છે. પડદો પડે છે]

Taj Tahir Foundation

અંક ત્રીજો

[સમય : પાંચ દહાડા પછીની સાંજ.
સ્થળ : તે જ.
મોટાભાઈ અને મુરલીધર વાત કરતા દેખાય છે.]

મોટાભાઇ : પંડિત, Now listen. I am your friend. See ? (જો સાંભળ. હું તારો મિત્ર છું. સમજ્યો ?) હું માત્ર તારો મિત્ર નથી પણ તારા કુટુંબનો છું. You see ? (તું સમજ્યો ?) મિસિસ પંડિત મારી મિત્ર છે. See ? (સમજ્યો ?) મને માન છે તેને માટે, તારે માટે, તમારા પ્રણય માટે.

મુરલીધર : પણ આ બધું કહેવાની કંઈ જરૂર દેખાતી નથી.

મોટાભાઇ : નથી કેમ દેખાતી ? Listen. (સાંભળ.) દેખાય છે. સ્પષ્ટ દેખાય છે. તારી પત્નીભક્તિ ચળવા બેઠી છે.

મુરલીધર ; એ તો ક્યારની ચળી ગઈ છે. હું બ્રહ્મચારી થયો છું.

મોટાભાઈ : My dear fellow, listen. (મારા પ્રિય મિત્ર, સાંભળ.) હું કદી મૂર્ખ બન્યો નથી, બનવાનો નથી, કોઇને બનવા દેવાનો નથી. તું મૂર્ખ બને છે. સમજ્યો ? See ? તું પેલી પેમલી પાછળ ગાંડો બન્યો છે.

Taj Tahir Foundation

મુરલીધર : What nonsense! (કેવી અર્થ વગરની વાત!)

મોટાભાઇ : Sense (અર્થવાળી) છે. Listen. (સાંભળ.) કાલે એકલો એકલો એને ભણાવવા કેમ બેઠો હતો? Bad habit, See? (ખરાબ ટેવ. સમજ્યો?) મને દુનિયાનો અનુભવ છે. મરદ પારકી સ્ત્રીને ભણાવવા માંડે કે મોકાણના સમાચાર શરૂ થાય. કેટલા દાખલા બતાવું? ઘરમાં મોટી છોકરીને માસ્તર ભણાવવા માંડે કે ગોટાળાના ગણપતિ બેસે.

મુરલીધર : મોટાભાઈ, તું તો મૂર્ખનો શિરોમણિ છે.

મોટાભાઈ : Listen, See. (સાંભળ, સમજ!) એ પારકી છોકરી ભણાવવાની વૃત્તિ જ ભયંકર છે. ભણાવવાનું મન થાય કે તારા જેવા સંસારી માણસે ભાગવું.

Taj Tahir Foundation

મુરલીધર : ત્યારે કોઇ કન્યાશાળામાં મરદ માસ્તર જ ન રાખવો?

મોટાભાઈ : Now, my dear boy, listen. (મારા પ્રિય મિત્ર, સાંભળ.) એક અનુભવી માણસનું માન. તારા હૃદયને પૂછ. See! ask your heart-your heart. (સમજ્યો? તારા હૃદયને પૂછ–તારા હૃદયને.) મિસિસ પંડિતની છબી ઊખડી ગઈ છે. Yes. (હા.) તું ના કહેશે તોયે નહીં માનું. ત્યાં બ્રહ્મચર્યનો ચૂનો ફર્યો. તેના પર પેમલીની છબી ચોંટી. You see? (તું સમજ્યો?)

મુરલીધર : તારે મને દૂર કરવો છે. I know your game. (તારી રમત હું સમજી ગયો છું.)

મોટાભાઈ : Nothing of the kind. (એવું જરા પણ નથી.) હું તો બ્રહ્મચારી છું. બધી સ્ત્રીઓ, મા, બહેન, દીકરી, બધી—

મુરલીધર : (કચવાઇને) મને ખબર છે. તમને તો બધાં સમાન છે. મોટાભાઇ તમારી વાત ખોટી છે. પણ હું હમણાં ધ્યાન કરવા બેસું છું. જો તમારી વાત ખરી હશે તો હું ધ્યાન કર્યા જ કરીશ. હું બ્રહ્મચારી છું ને રહેવાનો.

[જવા માંડે છે]

મોટાભાઇ : See, boy! (સમજ્યો છોકરા?) તારું બ્રહ્મચર્ય ધાસ્તીમાં આવી પડયું છે. જા ધ્યાન કરવા બેસ. તને ફાયદો થશે. (વળાવી આવે છે. ડૉકટર ને નરોત્તમ ને ગંગાદાસને આવતા જોઈ) કેમ?

માધુભાઇ : નરોત્તમ, આ બધામાં તમે એકલા બુદ્ધિશાળી છો. હું આજે ત્રણ દહાડા થયા આ બધાનો ચાળો જોઉં છું. આ છોકરીને વધારે રાખવી કામની નથી.

નરોત્તમ : ડૉકટર, મારે તમને સ્પષ્ટ કહેવું જોઈએ કે તમે નકામા ગભરાઓ છો.

માધુભાઇ : Now! Now! દોસ્તો! "હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહીં કાયરનું કામ જોને." અત્યારે

Taj Tahir Foundation

તમે બધા કાયર થઇ ગયા છો. તમારું શૌર્ય શિથિલ થયું છે. એક છોકરીને ત્રણ દહાડા જોઇજોઇને તમે લટ્ટુ બની ગયા છો.

નરોત્તમ : ડૉકટર, મારી વાત નહીં કરો. I know my business. (હું મારું કર્તવ્ય સમજું છું.)

માધુભાઈ : Of course! (અલબત્ત!) તમારી વાત તો જુદી છે. પણ ગંગાદાસ, તમે આજે બે દહાડા થયા નાટકોનાં ગાયન ગાઓ છો. કાલે પેમલી પાણી ભરતી હતી ત્યારે તમે 'ચતુર ચતુરા પેલી ચાંદની જો' ગાતા હતા.

નરોત્તમ : અરે, આજે સવારે 'આવો કુમકુમને પગલે' બોલતા હતા.

ગંગાદાસ : ડૉકટર, એટલે શું એક ગાયન પણ ન ગાવું?

માધુભાઇ : પણ ભાઇ, આખો દહાડો તે આવાં ગાયન ગવાય?

નરોત્તમ : અરે ગંગાદાસ, ગાયનમાં શૃંગાર સિવાય બીજો રસ છે કે નહીં?

ગંગાદાસ : સાહિત્યમાં એ રસ પ્રધાન છે.

નરોત્તમ : પણ મિસ્તર, એ રસ પીતાં પેટ ફાટી જશે.

ગંગાદાસ : વારુ, ડૉકટર, હવે થોડાં ગાઇશું. જોકે ખરું પૂછો તો નાદબ્રહ્મ વિના બ્રહ્મચર્ય શકય નથી.

નરોત્તમ : ગંગાદાસ, બ્રહ્મચર્યને વળગી રહો. નાદબ્રહ્મનું થઈ રહેશે.

Taj Tahir Foundation

ગંગાદાસ : (કંટાળીને) Alright ! (ઠીક !) થયું હવે !
[ચાલી જાય છે]

માધુભાઇ : Now my dear (મારા પ્રિય) નરોત્તમ, એક વાત કહું. મને લાગે છે કે આ છોકરીને મોકલી આપવી પડશે. દાજી પટેલ પણ એકદમ માંદો થઇ ગયો, ને એના છોકરાનો પણ પત્તો નથી.

નરોત્તમ : ડૉકટર, તમે માનો છો એમ નથી. આ પણ આપણા કાર્યક્રમમાં એક જરૂરી વસ્તુ છે.

માધુભાઈ : Now ! Now ! આ બિચારી પટલણ પર પ્યાર કરવો એ તે બ્રહ્મચર્યનો ક્રમ હોય ? Oh God ! (અરે પ્રભુ !) આ માધુના કાર્યક્રમનું શું થશે ?

નરોત્તમ : આત્મવિગ્રહ વિના કદી સિદ્ધિ મેળવાય છે ? આવી એક ત્યાજ્ય વસ્તુના આકર્ષણને જીતવું એ પહેલું પગથિયું; એ અગત્યનું પગથિયું ન કહેવાય ?

માધુભાઈ : એવું અગત્યનું પગલું લાગે છે કે જે ન ચૂક્યો તે નસીબદાર. જે કોઇ ચૂક્યો તે કડડડ ભૂસ કરતો નીચે પડશે. મારા તો ખંડ અને અભ્યાસ-ગૃહ એવાં સ્વચ્છ કરી જાય છે ! પણ નરકે રહેવું સારું, સ્વર્ગે નારીનાં દર્શન ખોટાં. આ માધુએ કંઇ કરવું પડશે ને તારે તેમાં મદદ કરવી પડશે.

નરોત્તમ : તે વિશે બેફિકર રહો. જરૂર હું મારાથી બનતું

Taj Tahir Foundation

કરીશ. તમારું જ વાક્ય છે : 'હરિનો મારગ છે શૂરાનો.'

માધુભાઇ : ખરી વાત છે—'નહીં કાયરનું કામ જોને.' હિંમત રાખ, માધુ દીકરા. 'નહીં' કાયરનું કામ જોને.' આ માધુને હવે અભ્યાસનો વખત થયો છે. 'નહીં કાયરનું કામ જોને.'

[ગાતા ગાતા જાય છે]

નરોત્તમ : મને તો આ બધા કરતાં બિચારી પેમલીની દયા આવે છે.

[વિચાર કરતો જાય છે. ભગવાનદાસ ને ગુલાબચંદ આવે છે. બંને જરા ગરમ છે]

ભગવાનદાસ: (ભવાં ચઢાવી) ગુલાબચંદભાઈ, સીધી સાફ વાત કહી દઉં ? તમને બિલકુલ રાંધતાં આવડતું નથી. આજે તમારે બહાર બેસીને ચોખા વીણવા પડશે.

ગુલાબચંદ : ભગવાનદાસ, તમને આ શોખ ક્યારથી લાગ્યો ? કાલે તો કહેતા હતા કે ભજિયાં સિવાય બીજું કંઇ આવડતું નથી; અને હવે તો પાકશાસ્ત્ર-વિશારદ બની ગયા !

ભગવાનદાસ: રાતે કોણે રાંધ્યું ? ને રાતે મારું બનાવેલું શાક જુઓ, ને સવારનું તમારું જુઓ—ફિક્કું ફસ ! સાચું કહું છું, તમે ચોખા વીણો.

ગુલાબચંદ: ઠીક, હું ચૂલા પાસે બેસીને વીણીશ.

[જવા જાય છે]

Taj Tahir Foundation

ભગવાનદાસ: (તેનો હાથ ઝાલીને ડોળા કાઢીને) હું કહું છું તે બરોબર છે. પેમલી પેલા ચોખા લાવ.

પેમલી : (અંદરથી ચોખાની થાળી લાવી) ભગવાનશેઠ, આ રહ્યા ચોખા, તમે વેણી નાંખો છો કે હું વેણી નાખું ?

ભગવાનદાસ: અરે તું શું વીણે, અમે નથી ? ને તને કામ ક્યાં ઓછું છે ? લો ગુલાબચંદભાઇ, આ ચોખા લઈ જાઓ તમારી ઓરડીમાં.

ગુલાબચંદ : હું તો રસોડામાં બેસીને જ ચોખા વીણીશ.

ભગવાનદાસ: ચોખ્ખી ના ! રસોડામાં બેસીને હું રાંધું છું.

ગુલાબચંદ : હું બેસીશ તો તમારી રાંધણકળા કથળી જશે ?

ભગવાનદાસ: ગમે તે થશે. હું તમને રસોડામાં નહીં આવવા દઉં, થયું ?

ગુલાબચંદ : હું આવીને બેસીશ.

ભગવાનદાસ: જોઉં છું કેમ આવો છો તે. ચાલ, પેમલી, અધરણનું પાણી આપ.

પેમલી : ગુલાબચંદકાકા, એમ બળ્યું શું મોઢું કરોછ ? ભગવાનશેઠ હાચું કેછેસ્તો. તમે તમારી ઓયડીમાં જાઓને. તમારી આંખો ધુમાડેથી બગડશે, હમજ્યા ? હું અમણોં ચોખા લેવા આવું છું.

ગુલાબચંદ : એમ ? (હસીને) ઠીક. વહેલી આવજે. હું વીણી મૂકું છું.

[થાળી લઈને ગુલાબચંદ જાય છે]

ભગવાનદાસ: પેમલી, તું જબરી છે હોં.

Taj Tahir Foundation

પેમલી : ભઈશાબ, લઢી શું મરોછ ? (હસીને) લો હવે ભગવાનશેઠ, તમે રાંધોછ કે હુ રાંધવા માંડું ?

ભગવાનદાસ: અરે તું શું કરવા ફિકર કરે છે ? મેં હમણાં રાંધી નાખ્યું સમજને ! કેમ કાલે કેવું થયું હતું ?

પેમલી : ભગવાનશેઠ, મારા તો મોંમાં હવાદજ રઇ જયો. ચાલો હું આવી પેલા નોનાશેઠની ખુરસી મેલતી આવું. આવશે તો વાંચશે કાં ?

ભગવાનદાસ: ચાલને, એને ખુરશી મૂકવાના હાથ નથી બળ્યા ? શાક કયાં છે ?

પેમલી : પેલા છોટુભાઈ શેઠ મોળવા લઈ જયાછ. તમે જાવ. હું લઇ આવું.

[ભગવાનદાસ જાય છે. પેમલી ખુરસી ખંખેરીને ગોઠવે છે ને ટેબલ છેડા વડે સાફ કરે છે. છોટુભાઈ એક હાથમાં મૂળા ને બીજા હાથમાં છરી લઈ રસોડા તરફ જતા આવે છે]

પેમલી : છોટુભાઇ શેઠ, શાક મોળી લાયા કે ભઈશાબ ?

છોટુભાઇ : હું રસોડામાં મોળવા જ જતો હતો.

પેમલી : અરે રસોડામાં તો આંખમાં ધૂણી ગોટાય છે. ભઇશાબ, અંઇઓંજ બેસોને, હું ખુરસી મેલી આલું.

[ખુરસી મૂકી આપે છે. તેના પર બેસી છોટુભાઈ મૂળા છીણવા બેસે છે. પેમલી ઝાડુ લાવી ધીમે ધીમે વાળતી જાય છે]

Taj Tahir Foundation

પેમલી : શેઠ, આવડા મોટા થ્યાને ભઇશાબ પરણ્યા ચ્યમ નથી ?

છોટુભાઇ : (નિસાસો નાંખીને) પેમલી, સારી બૈરી નહીં મળી તેમાં. ને હવે તો મેં બ્રહ્મચર્ય લીધું છે.

પેમલી : એમ શું કો છો ભઇશાબ ? તમારા જેવા મોટા મનખને બાયડી નો મળે ? આ અમારા ગામમાં દશ વરહનો થાય કે ઝપ ઝડપઇ જાય.

ભગવાનદાસ: (અંદરથી) પેમલી !

પેમલી : (નિરાંતે) આવી શેઠ.

છોટુભાઇ : ત્યારે તું કેમ હજી પરણી નથી ?

પેમલી : મારા તો તયણ વિવાહ થયા ને તયણે મૂરતિયા મરી જ્યા.

છોટુભાઇ : અરે, રામ ! રામ ! (વાત કરતાં હાથ કપાય છે) અરરર !

પેમલી : (પાસે આવીને) શું થ્યું ભઇશાબ ? ઓ માડી ! આ–

છોટુભાઇ : કંઇ નહી, કંઈ નહીં. એ તો જરા વાગી ગયું.

[આંગળીનું લોહી ચૂસે છે]

પેમલી : અરે, ભઇશાબ, ઉપર ધૂળ ભભરાવોને; અમણો ચપ દઇ મટી જશે.

છોટુભાઈ : ના, ના. Septic (ચેપી) થઈ જાય. ઝેર ચઢે.

પેમલી : અરે એમ તે કેવાં વખ ચઢતાં હશે ? રોમ રોમ કરો. ઊભા રહો. મટાડી દઉં (ધૂળની ચપટી લઈ ફૂંકીને ઝીણી કરે છે) હાથ લાઓ જોઉં.

Taj Tahir Foundation

છોટુભાઇ : (હસીને હાથ લંબાવે છે.) લે.

[પેમલી આંગળી પર ધૂળ નાંખે છે. મોટાભાઈ પાછળથી આવે છે. મોનોકલ ચઢાવી સ્તબ્ધ બની જોઈ રહે છે]

મોટાભાઈ : (મજાકમાં) પ્રોફેસર સાહેબ, આ શું કરો છો?

પેમલી : (હસીને) મોટાશેઠ, એ તો છોટુભઈશેઠને લોહી નીચવ્યું તે ઓહડ કરું છું.

મોટાભાઈ : (જરા કરડાકીથી) છોટુભાઈ, ઓસડ બહુ ગળ્યું લાગ્યું દેખાય છે.

છોટુભાઈ : (જરાક કરડાકીથી) તમારી આંખે કમળો થયો છે.

[નીચું જોઈ શાક મોળવા માંડે છે. પેમલી સાવરણી લઈ પાછી વાળવા બેસે છે ને વાળતી વાળતી દૂર જાય છે]

મોટાભાઇ : (નીચા વળી ને હસીને) પેમલી, કેમ ચશ્મો પહેરવો છે કે?

પેમલી : ભાઇશાબ, અત્યારે રેવા દોને. કોઇ રોયું જોશે.

મોટાભાઇ : જુએ તેને જૂ પડે.

[ગળામાંથી ચશ્માં ઉતારે છે ને પેમલીને ગળે પહેરાવવા જાય છે]

છોટુભાઇ : (સખ્તાઈથી) પેમલી, જા જઇને આ શાક રસોડામાં મૂકી આવ.

મોટાભાઇ : (રોફથી ફરીને) છોટુભાઇ, What is this? (આ શું?) તમારાથી શેકયો પાપડ નથી ભંગાતો! બે પગ નથી? See? (સમજ્યો?) જઇને મૂકી આવ.

છોટુભાઈ : (ગુસ્સામાં) તમને શું જોઇએ છે તે મને ખબર છે. ફોડો.

[શાકની થાળી લઇ ગુસ્સામાં જવા જાય છે]

પેમલી : છોટુભઈશેઠ, એમ શું બળ્યું કરો છો? મને આલોને. હું મૂચી આવું.

[તે હાથમાં લેવા માંડે છે ને હસે છે]

છોટુભાઇ : (હસીને) રહેવા દેને, હું મૂકી આવું, તું બહારી નાંખ.

[જાય છે]

મોટાભાઇ : (ધીમેથી) પેમલી, તારા મામાને પાંચ રૂપિયા આપ્યા કે?

પેમલી : હાં, મોટાશેઠ, હજુ ચાર દા'ડા મોમો માંદો જ રે'શે.

મોટાભાઇ : તું હોશિયાર છે.

પેમલી : ઓવે, હોશિયાર નો હોઉં તો મારો મોમો મને તમારા જેવા શેઠિયાઓને હાંપે કે? ચાલો હું બાપજીની ઓયડી ઠીક કરી આવું. બચારો પરમેહરનો માણુહ છે. કંઈ હબધુ રાખતાં આવડે જ નહીં.

મોટાભાઈ : અરે એનો અવતાર ડુક્કર જેવો ગયો, શું? બોલ. હવે લે આ પાંચ રૂપિયા. તું કાલે ફક્કડ લૂગડું લઇ આવજે.

પેમલી : (લાડથી) ના બા, મારા મોમાના કયા વના હું પૈસા નૈ લઉં. પારકા ભાયડા પાહેથી પૈસા લેવા

Taj Tahir Foundation

એ હારા માણુહનું કામ નૈ. તમારો ચંબહો પેરવા આલો.

મોટાભાઈ : લે.

[પેમલી ગળે ભેરવે છે ને ચશ્મો એક આંખે રાખવા મથે છે. નરોત્તમ પાછળથી આવે છે]

પેમલી : એમ હું ? (જોરથી આંખમાં રાખી) લો, આ ચયમનો રચો.

મોટાભાઈ : (પેમલીને વાંસે થાબડી) શાબાશ ! શાબાશ રે પેમલી !

નરોત્તમ : (બંનેને છૂટાં પાડતાં) મિસ્તર મોટાભાઇ, આ માંડયું છે શું ?

મોટાભાઇ : (દાંત પીસીને) You intermeddler ! You go away ! Listen. (વચમાં માથું મારનાર ! તું ચાલ્યો જા ! સાંભળ.) હું તારો ગુલામ નથી. સમજ્યો ?

નરોત્તમ : (ગુસ્સામાં) હું જાણું છું કે તમે કોના ગુલામ છો ! પણ મિસ્તર મોટાભાઇ, આ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ છે. ને આ ખેડૂતની નિર્દોષ બાલા છે. તમને શરમ નથી આવતી ?

મોટાભાઈ : (તેવા જ ગુસ્સામાં) I tell you plainly ! Listen, (હું તને ચોખ્ખું કહું છું, સાંભળ) I won't have this. (હું આ ચલાવી નહીં લઉં) તારા મનમાં તું શું સમજે છે ? તું પોલીસમેન છે ? No. (ના) તું મારો ગુરુ છે ? ના. Then

(ત્યારે) તારે વચ્ચે બોલવાનો શો અધિકાર છે? તારા મનમાં સમજે છે શું?

નરોત્તમ : શું સમજું છું? જોવું છે? You dirty fellow! (નીચ આદમી!) એક શબ્દ વધારે બોલશે તો—

[બાંય ચઢાવે છે]

મોટાભાઈ : (તિરસ્કારથી) You bully! (દાદા!) તું પણ મવાલીનો મોટો ભાઈ છે. મારી ખાતરી થઈ છે. તું તારે રસ્તે જા, હું મારે રસ્તે.

[રોફથી ચાલી જાય છે]

નરોત્તમ : (ગુસ્સામાં મોટાભાઈ તરફ જોઈ રહે છે. પછી પેમલી સામે નરમ બની જોઈ રહે છે.) પેમલી, તું સારી છોકરી થઈ આ શું લઈ બેઠી?

પેમલી : (નાક ચઢાવી) શું લઈ બેઠી છે? નાના શેઠ, મેં શું કર્યું કે એમ તબેથો ખશી જયો? હું તમારી કઈ ઓશિયાળી છું? (મોટા હોઠ ચઢાવીને જરાક રડતે રાગે) આખો વખત મને એવું કહ્યા કરો છો તે મેં શું ગનેગારી કરી?

ભગવાનદાસ: (અંદરથી) પેમલી! ઓ પેમલી!

પેમલી : ભગવાનશેઠ, આ આવી.

[મચકો કરી ચાલી જાય છે]

નરોત્તમ : (જોઈ રહે છે) શી નિર્દોષ બાલા છે! એણે આજે બધાના ખંડ કેવા ગોઠવ્યા છે! કાલથી તો અભ્યાસગૃહ પણ એણે એવો સરસ ગોઠ-

Taj Tahir Foundation

વવા માંડયો છે! આ દુષ્ટો એનું પળેપળે અપમાન કર્યા કરે છે.

[દૂર એક બાસ્ટી પર જઈને સૂએ છે. ભગવાનદાસ અને પેમલી પાણી લેવા જાય છે. ભગવાનદાસના હાથમાં ઘડો છે ને પેમલીના હાથમાં દેગડો છે]

પેમલી : (હસતી હસતી) ભગવાનશેઠ, ભઈશાબ તમે તો ઝપ દઈને રાંધો છો. જબરા છો હાં!

ભગવાનદાસ : અરે આજે તું જોજે તો ખરી ! એવું સરસ રાંધ્યું છે, પણ તું જરા મદદે લાગતી નથી.

પેમલી : (ગેલ કરીને) એવું કો છો, ભગવાનશેઠ? એ તો પેલા મોટાશેઠ ને નોનાશેઠ વઢતા'તા તે જોવા ઊભી'તી. કાલે હું બધું કરીશ. તમે હાંમે બેસીને બતાવજોને ભઈશાબ!

ભગવાનદાસ : (હસતાં) અરે આપણે બેજ રાંધીશું. કેમ, બે?

પેમલી : હા. એ તો બહુ હારું. મેં આજે તમારી પથારી તડકે નોંખી દીધી છે હાં.

[બંને હસતાં હસતાં જાય છે]

નરોત્તમ : (બાસ્ટી પર બેઠો થઈને) જાનવર! I will see to it. (હું જોઈ લઈશ તો !)

[પાછો પડે છે ને ગંગાદાસ આવે છે]

ગંગાદાસ : હું કાવ્યમય થઇ ગયો છું. નાનાલાલનું વંસતોત્સવ મગાવવું પડશે. એની પહેલી પંક્તિનું મને અત્યારે ભાન થાય છે.

[એક ખુરસી પર બેસી આકાશ સામે જુએ છે]

Taj Tamir Foundation

ગુલછડી સમોવડી એક બાલિકા હતી
પછી શું ? ભૂલી ગયો—
તે ફરતી હતી . . .
તેનો પિતા કોશ હાંકતો હતો . . .
સરસ ચિત્ર છે. તેનો પિતા કોશ હાંકતો હતો

[આકાશ તરફ જોઈ હસે
છે ને ધીમેથી ગાય છે]

'બાલા, બદન તારું તદ્દન ગુલાબ છે,
મદનખડગ નહીં મારીએ'

[આંખો મીંચી બેસી રહે છે]

ભગવાનદાસ : (ઘડો લઇને જતાં) કેમ ગંગાદાસ, શા વિચાર કરો છો ?

ગંગાદાસ : (કચવાઇને) તમે રાંધી રહ્યા હો તો જમવા બેસવાનો.

ભગવાનદાસ : (ઘુરકતા) પોતે સળી હલાવવી નહીં-

ગંગાદાસ : (તેવી જ રીતે) હું સળી હલાવવા આવીશ તો ભારે પડશે. તમારા હવાઈ કિલ્લા ગબડી પડશે, સમજ્યા ? [ભગવાનદાસ મોં બગાડી ચાલી જાય છે.] એ પણ જબરો છે. સાળું મને તો કંઇ આવડતું જ નથી...

[માથે હાથ મૂકે છે. પેમલી
ઘડો ભરીને આવે છે]

પેમલી : કેમ ગંગાદાસશેઠ, એમ ચમ બેઠા છો ?

ગંગાદાસ : (હસીને) શું કરું ? બીજી રીતે બેસવું ગમતું નથી. તું ક્યાં ફરે છે ? દેખાતી જ નથી. આજે મારું માથું ચઢ્યું છે.

Taj Tahir Foundation

પ્રેમલી : (હસીને) અરે મારા શેઠ! એમ કો'ને ઘરવાળી સાંભરી છે.

ગંગાદાસ : ના, ના. તારા સમ.

પ્રેમલી : શેઠ, પેલો તમારો રાહડો આવડવા માંડ્યો:
'ગરબે રમવાને ગોરી નેહર્યાં રે લોલ.
રાધિકા રશીલી અભીરોમણી રે લોલ.
છુમ છુમ છુમ' (ખડખડ હસે છે.)

ગંગાદાસ : ભૂલી ગઈ ?

પ્રેમલી : આવડશે, આવડશે, શેઠ. તમે નાહ્યા ? જમવાની વખત કરી દીધી છે હો કે.

ગંગાદાસ : શાબાશ રે! આજે મારો ખંડ પણ તેં ગોઠવ્યો છે, નહીં ?

પ્રેમલી : કંઇ મારા શેઠને ખુશી કર્યા વગર ચાલે ?

[જીભ કાઢે છે. ધીમેથી બાસ્ટી પરથી નરોત્તમ બેઠો થાય છે ને હોઠ પીસી પાછો સૂઈ જાય છે]

ગંગાદાસ : (હસે છે) તને જોઇને મને પેલી લીટીઓ યાદ આવે છે. (ચાળા કરીને બોલે છે)

મીઠી મીઠી વાણી,
જાણે રેવા કેરું પાણી;
તેમાં લીધો મને તાણી,
વાહ કેવી તું શાણી,
મારી પ્રેમી પટરાણી !

[નરોત્તમ ઊઠીને ગુસ્સામાં જોઈ રહે છે]

Taj Tahir Foundation

પેમલી : પટરાણી કે'વાય કે ?

ગંગાદાસ : અરે ભૂલ્યો ! 'પટલાણી' ચાલ હું નાહી લઉં.

[હસતો હસતો ચાલ્યો જાય છે]

પેમલી : (જતી જતી હસે છે) મેઠીમેઠી વાણી જાણે રેવા કેરું પોણી.

નરોત્તમ : (ગુસ્સામાં ઊઠે છે) પેમલી ! પેમલી !

પેમલી : (ફરીને) કુણ નાનાશેઠ ? ચ્યમ છે ?

નરોત્તમ : (ઊઠીને આવે છે ને ખુરસી પર બેસી માથે હાથ મૂકે છે.) પેમલી, આ શું માંડયું છે ?

પેમલી : પોણી ભરીને જાઉં છું.

નરોત્તમ : ઘડો નીચે મૂક. મારે તારી જોડે વાત કરવી છે.

પેમલી : (ઘડો મૂકીને) બોલો નાનાશેઠ, શું કોછ ?

[કેડે હાથ મૂકીને ઊભી રહે છે]

નરોત્તમ : આ બધાને નચવે છે કેમ ?

પેમલી : ભઈશાબ, એમ શું કોછ કોઈ નાચતું નથી.

નરોત્તમ : (ખેદયુક્ત અવાજે) પેમલી, તારી બનાવટ જવા દે. તું ડાહી છોકરી છે. આ થોડા દહાડામાં હું જોઈ શકયો છું કે તું બહુ હોશિયાર છે.

પેમલી : હા ભઈશાબ, મારો મોમો કેતો'તો કે હું હોશિયાર છું.

નરોત્તમ : Damn Your Mama ! (જહાનમમાં જાય તારો મામો !) પેમલી, તું આ બધા જોડે બહુ બોલે છે.

Taj Tahir Foundation

પેમલી : (મચકો કરીને) કોઇ મોટું મનખ બોલાવે તો કંઇ મૂંગા રહેવાય ? ને તમે તો મોટા આખો દા'ડો વાંચવાંચ કરો ! પછી અમે કોની હાથે બોલીએ ? માંએ તે ભઇશાબ, કંઇ કૂચા મરાય છે ?

નરોત્તમ : (સમજાવતાં) પણ જો આ બધા લોકો સારા નથી. તારી સાથે કેમ વર્તે છે ?

પેમલી : ના ભઇશાબ, બધા હારા છે. હોના જેવા છે. જુઓને ભઇશાબ, તમે લાંબા ને મોટા દેરામાંના દેવ જેવા છો.

નરોત્તમ : (હસીને) પેમલી, કેવા માણસને તું દેવ ધારે ?

પેમલી : ભઇશાબ, તમે જો મેજારા નહીં કરતા હોને, તો પેલા રામચંદરજી જેવા લાગો.

નરોત્તમ : (ખૂબ હસીને) Thank You ! (તારો આભાર માનું છું.)

પેમલી : ભઇશાબ, બળ્યું તમારું ગોટપિટ છોડોને. મમ્મઇ જાવ ત્યારે કર્યા કરજો. પછી હું કાં આવવાની છું ?

નરોત્તમ : પેમલી, આજે અભ્યાસગૃહની ચોપડીઓ તેં ગોઠવી ?

પેમલી : હા ભઇશાબ, કેમ ? આખું હુપડું ભરીને બગદો કાઢ્યો.

નરોત્તમ : તેં ઓરડો આરસી જેવો બનાવી મૂકયો છે. માત્ર ચોપડીઓ ઊંધી મૂકી છે. પેમલી, પેમલી, તારામાં અદ્‌ભુત શક્તિઓ છે. તને કોઇ

Taj Tahir Foundation

પિગ્મેલીઅન જેવો કારીગર મળે તો તું અદ્‌ભુત મૂર્તિ–

પેમલી : એ પેગમહાલોણુ કુણુ છે ?

નરોત્તમ : પેમલી, અસલ એક કારીગર હતો. તેણે આરસ-પહાણની એક અદ્‌ભુત પ્રતિમા ઘડી . . .

પેમલી : (લટકો કરીને) પતિમા એટલે ?

નરોત્તમ : Oh the ignorance ! (અરે કેવું અજ્ઞાન !) મૂર્તિ ઘડી. તે મૂર્તિ ઘણી સુંદર હતી. તેમાં જીવ આવ્યો ને તે એક અદ્‌ભુત સ્ત્રી થઈ ગઈ. (વિચાર કરીને) તને કોઈ કારીગર મળે તો તું પણ અદ્‌ભુત બને.

પેમલી : ભાઈશાબ, મારે નેહારે નથી જવું. કો'તો અહીંયાં તમારી પાહે ભણેશ.

નરોત્તમ : (હોંસથી) ભણશે ? જરૂર ?

પેમલી : ચ્યમ ન ભણું ? પછે તમારી ચોપડીઓ સીધી ગોઠવેશ. પણ ભઈશાબ, તમે મેજાશ ન ખૂઓ તો. મેજાશ ખૂએ કોઈનાં ભલાં થયાં છે ? મફતનો જીવ ચ્યમ બગાડો ?

[પાછળથી માધુભાઇ ને મોટાભાઈ આવે છે]

નરોતમ : તારી વાત ખરી છે. (તેની સામું જોઇને) પેમલી, મારી સલાહ માનશે ?

પેમલી : ઓવે. જરૂર.

Taj Tahir Foundation

નરોત્તમ : પેલા બધા બદમાશોથી ચેતીને ચાલજે. તું મારું કહ્યું માનશે તો તારો ઉદ્ધાર થઈ જશે.

પેમલી : તારે હો ભઇશાબ, તમારા મોંમાં ગોળ. પછી હું મમ્મઇ આવીશ.

નરોત્તમ : હું તને લઇ જઈશ. પછી કંઇ છે ? પણ કાલે અભ્યાસગૃહમાં આવજે. હું તને શીખવીશ.

પેમલી : ચ્યમ નૈ આવું ? ચાલો નાહી લો. ખાવાનું થઇ જર્યું છે.

[લટકો કરી જાય છે. નરોત્તમ પ્રશંસાપૂર્ણ આંખે જોઈ રહે છે]

નરોત્તમ : ફક્કડ આરસપહાણ છે. કોતરનારની જ ખોટ છે.

[જાય છે]

મોટાભાઇ : (આગળ આવીને) આ જોયું તમારું બ્રહ્મચર્યાશ્રમ ?

માધુભાઈ : (નિસાસો મૂકીને) આ માધુ જુએ છે !

મોટાભાઇ : આ જાડાને અહીંયાંથી કાઢવો પડશે.

માધુભાઈ : માધુ હમણાં રસ્તો કાઢે છે. આ તો દુઃસહ સ્થિતિ થઇ પડી છે. બધા ગાંડા થઈ ગયા છે. (આંખો મીંચીને) તો આ માધુએ ડાહ્યા થવું પડશે. (નિશ્ચયથી) જોઉં છું, જોઉં છું, મોટાભાઈ, ગભરાઓ નહીં, હરિનો મારગ છે શૂરાનો.

[એકદમ બહાર જાય છે]

મોટાભાઇ : બધા જ શૂરા જ છે. અહીં કોઈ કાયર છે જ નહીં. Dear Pemli ! (પ્રિય પેમલી !)

[જાય છે. પડદો પડે છે]

Taj Tahir Foundation

અંક ચોથો

[સમય : ત્રીજા દિવસની સવારના નવ.
સ્થળ : બ્રહ્મચર્યાશ્રમનું અભ્યાસગૃહ. થોડાં કબાટોમાં ચોપડીઓ, થોડાં ટેબલો ને થોડી ખુરસીઓ પડેલી છે. એક કબાટમાંથી થોડી ચોપડીઓ કાઢી ભોંય પર મૂકવામાં આવી છે. નરોત્તમ ને પેમલી તે ખંખેરતાં જાય છે, ને નરોત્તમ પેમલીને એકેક આપે છે ને પેમલી કબાટમાં ગોઠવે છે]

નરોત્તમ : (એક ચોપડી ખસેડી) આમ નહીં. આ તો ઊંધી મૂકી.

પેમલી : (જરા લટકો કરી) કોણુ જાણે ચ્યમ નાનાશેઠ, મૂઈ ચોપડીઓ ઊંધી મૂકઇ જાય છે! બળ્યું આ ગોટપિટ ક્યારે આવડશે ?

[હસે છે]

નરોત્તમ : (હસીને) તું ગુજરાતી તો શીખ, પછી ગોટપિટની વાત.

[બંને હસે છે. ગંગાદાસ આવે છે અને નરોત્તમ ને પેમલીને જોઈ ગુસ્સે થઈ અંદર આવી એક ખુરસી ઠોકી બેસે છે]

નરોત્તમ : (ગંગાદાસને) તમે નાહ્યા કેમ નથી ?

Taj Tahir Foundation

ગંગાદાસ : (જિદ્દથી) મને ચોપડી વાંચવાનું મન થયું છે.

[એક ચોપડી લઈ ખુરસી ગોઠવી વાંચવાનો ડોળ કરે છે. નરોત્તમ પેમલીને આંખની નિશાની કરે છે, એટલે તે ચાલી જાય છે]

નરોત્તમ : (ગંગાદાસ તરફ ફરી) ગંગાદાસ, છૂપી પોલીસનું કામ ક્યારથી કરવા માંડ્યું ?

ગંગાદાસ : (ખુરસી પર જોરથી ગોઠવાઈ) મારી નજરમાં આવશે તેમ કરીશ.

નરોત્તમ : (ડોળા કાઢી) એમ ?

ગંગાદાસ : હા.

[વાંચવાનો ડોળ કરે છે. મુરલીધર આવે છે. એટલે નરોત્તમ બોલતો અટકે છે ને તિરસ્કારથી ચાલી જાય છે]

મુરલીધર : કેમ ભાઇ ?

ગંગાદાસ : આ હવે મારાથી જરા દેખ્યું ખમાતું નથી.

મુરલીધર : શું ?

ગંગાદાસ : હું અહીંયાં મારો નૈતિક ઉદ્ધાર કરવા આવ્યો છું. આ પેમલાપેમલીનાં નાટક જોવા નથી આવ્યો.

મુરલીધર : મેં સાંભળ્યું છે કે કાલે તો તમે પણ પેમલીને પટરાણી બનાવવાનું ગીત ગાતા હતા.

ગંગાદાસ : બદગોઇ, પંડિત, બદગોઈ. તદ્દન ખોટી વાત. મારાથી હવે આ જોવાતું નથી. આ નરોત્તમ, પેલો ભગવાનદાસ, ને તમારો મોટાભાઇ આ

છોકરીની પાછળ ભમે છે. આપણે ઘરબહાર ને બૈરીછોકરાં છોડયાં તે આ જોવા સારુ ?

મુરલીધર : (પાસે બેસીને) ખરું કહું ? મને પણ આ આશ્રમનું વાતાવરણ આધ્યાત્મિક નથી લાગતું.

ગંગાદાસ : તદ્દન ખરી વાત છે.

મુરલીધર : ઊલટું આપણા વિકાસને રોધે એવું લાગે છે.

ગંગાદાસ : Right. (સાચું.)

મુરલીધર : કાલે શું થયું તે ખબર છે ?

ગંગાદાસ : શું ?

મુરલીધર : હું ધ્યાન ધરવા બેઠો, ત્યારે મને મિસિસ પંડિત ને પેમલીનું યુદ્ધ જ દેખાયા કર્યું.

ગંગાદાસ : (તાળી પાડે છે) હો, હો, હો, તમે પણ પેમલી-ઘેલા થયા ખરા !

મુરલીધર : (સખ્તાઈથી) જરાયે નહીં. આ દુષ્ટ વાતાવરણનો પ્રતાપ છે. તમે જાણો છો કે હું ચુસ્ત પત્નીવ્રતી છું—મન, વાણી ને કર્મે. એ મેં છોડયું તે આ ડૉકટરના સ્વપ્નામાં લોભાઈને; બ્રહ્મચર્ય સાધી અમર બની, મારી સહચરીને પણ અમર બનાવી, સનાતન પ્રણયમાં અનંતકાળ સુધી વિહરવા.

ગંગાદાસ : (હસીને) બ્રહ્મચર્ય—ને તે પણ પ્રણય સાધવા ! એ ઠીક !

મુરલીધર : પણ આ સ્થાન ખરાબ છે; માફ કરજો, તમારા

Taj Tahir Foundation

બધાની સોબત પણ ખરાબ છે. આના કરતાં તો મારી સહચરીના સાન્નિધ્યમાં હું સહેલાઈથી બ્રહ્મચર્ય સિદ્ધ કરીશ.

ગંગાદાસ : Doubtful ! (શંકાભર્યું છે) તદ્દન.

મુરલીધર : તે ગમે તેમ પણ જ્યાં ધ્યાનમાં પણ મિસિસ પંડિતને પેમલી સાથે કુસ્તી કરવી પડે તે ઠેકાણે હું રહેવાનો નથી; હું ચાલ્યો.

ગંગાદાસ : ક્યાં ?

મુરલીધર : મારે ઘેર. અહીંયાં રહેવામાં કંઈ માલ દેખાતો નથી. મિસિસ પંડિત બિચારી વાટ જોતી હશે.

ગંગાદાસ : (એકદમ ઊભા થઇ જઈને) You are right. (તમે ખરું કહો છો) હું પણ આવું છું. આ પેમલાપેમલીને જોવા કરતાં મારા મિત્રો જોડે મજાહ નહીં કરું ?

મુરલીધર : ખરું પૂછો તો શક્તિ વિના શિવ કેમ પ્રગટે એ સમજાતું નથી.

ગંગાદાસ : અને જ્યાં આધ્યાત્મિક રસઘેલછા શક્ય નહીં ત્યાં રહેવું શું ? ખબર છે ? કાલે હું એક ગાયન ગાતો હતો.

મુરલીધર : (હસીને) તમારાં ગાયન પણ એવાં છે !

ગંગાદાસ : (ગાંભીર્યથી) 'દિલદાર યાર છેલાસે નયનાં મિલાયેંગે.' એમાં શું એવું આવી ગયું, ભાઇ ? પણ હું એ ગાતો હતો ને પેલો નરોત્તમ આવી

Taj Tahir Foundation

શેક મારી ગયો. જુઓને મોટો હેલન ઑફ ટ્રૉયનો ભક્ત! નીલમ છોડી પેમલી પછાડી ગાંડો થયો. Shame! (શરમ છે!)

મુરલીધર : ગંગાદાસભાઈ, કોઈની પરવા આપણે શા માટે રાખીએ? ચાલો જઈએ.

ગુલાબચંદ : (આવીને) ક્યાં જાઓ છો?

[બંને ચોર જેવા એકબીજા તરફ જુએ છે]

મુરલીધર : (સખ્તાઈથી) ગુલાબચંદભાઇ, ડૉકટરને અમારા પ્રણામ કહેજો. અમે આ આશ્રમ છોડીને જઇએ છીએ. જે આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધવા અમે અહીંયાં આવ્યા તે અહીંયાં શક્ય નથી. કહેજો એમને કે માફ કરે. એમના સિદ્ધાંતો ખરા છે, તેનો અમલ પદ્ધતિસર નથી.

ગુલાબચંદ : પંડિતભાઇ, મને પણ એ જ પ્રતીતિ થતી જાય છે.

ગંગાદાસ : તમને પણ?

ગુલાબચંદ : આ શું? આખો વખત પેલા ભગવાનદાસ ને પેમલીને જોઇજોઈ મારો જીવ અસંસ્કારી થઇ ચાલ્યો.

ગંગાદાસ : (હસીને) તમને પણ એ જ નડ્યું?

ગુલાબચંદ : અરે કંઈ વાત છે? પેલો રાંધે ને પેલી સામે બેસીને પટલાઇ કરે! આ તે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ છે કે સંવનન કરવાનો અખાડો? ઊંહ!

સુરલીધર : અમે હમણાં જ વિચાર કરતા હતા કે અહીં-
યાંથી ચાલી જઇએ.

ગુલાબચંદ : ચાલો, હું પણ આવું.

ગંગાદાસ : પંડિત, ત્યારે ડોકટરને ચિઠ્ઠી લખીને મૂકો.
આપણે છાનામાના ચાલી જઇએ. ઊંહ ! જ્યાં
નાટકનાં ગાયન ન ગવાય ત્યાં રહેવાય કેમ ?

સુરલીધર : ખરી વાત. (ટેબલ પર બેસી લખવા માંડે છે)

ગંગાદાસ : (એકલો) ‘તેરી ચલબલ હે ન્યારી, તેરી રેલ-
બલ હે પ્યારી. ’

સુરલીધર : અરે, ઓ મુરબ્બી ! મને કાગળ તો લખવા દો !

ગંગાદાસ : (થાકીને) વારુ ભાઈ, લખો. સાળી ગાયનમાં
પણ ગુનેગારી.

સુરલીધર : (ચિઠ્ઠી ટેબલ પર મૂકી) ચાલો.

ગુલાબચંદ: ડોકટરને છોડતાં દિલ ચિરાઈ જાય છે.

સુરલીધર : અહીંયાં રહેતાં વધારે ચિરાય છે, ચાલો.

[ત્રણે જાય છે]

ગંગાદાસ : હત્ તારી બ્રહ્મચર્યાશ્રમની !

[થોડી વારે મોટાભાઈ ધીમે પગે
આવે છે ને ચારે તરફ જુએ છે]

મોટાભાઈ : (ચશ્મો ચઢાવીને) જાણે પેમલી એના બાપનો
માલ હશે ! ઠીક છે. કંઇ ખોટી નથી.

પેમલી : (આગળ આવીને) કેમ મોટાશેઠ, શું કહેતા’તા ?
ભગવાનશેઠ રાંધવા બોલાવે છે.

Taj Tahir Foundation

મોટાભાઇ : જહાનમમાં ગયો ભગવાન. જો પેમલી!

પેમલી : ચ્યમ શ્યું છે?

મોટાભાઇ : હું એક વાત કહું. See? (સમજી?) તું મને ઓળખે છે?

પેમલી : ભઈશાબ, આટલા દા'ડા ઓળખ્યા ને એવું શું પૂછોછ?

મોટાભાઇ : એમ નહીં. જો Listen. (સાંભળ.)

પેમલી : ભઈશાબ, ગોટપિટ શું બોલોછ?

મોટાભાઇ : Damn! Yon can't help it. (એનો ઉપાય નથી) જો સાંભળ, હું કોણ છું?

પેમલી : મોટાશેઠ.

મોટાભાઇ : (હાથ પર હાથ ઠોકી) Listen (સાંભળ).

પેમલી : હોંભળું છું.

મોટાભાઈ : હું મોટો માણસ છું.

પેમલી : હું જોઉં છું.

મોટાભાઇ : સાંભળ.

પેમલી : ભઇશાબ, હોંભળું છું ને!

મોટાભાઈ : હું મોટો બૅરિસ્ટર છું.

પેમલી : (લટકો કરી) હાય, બા! બારિસ્ટર તો ક્ચારીમાં જઈ ફટાકફટાક બોલે.

મોટાભાઇ : હા, તે જ. જો, સાંભળ.

પેમલી : હોંભળું છું.

મોટાભાઇ : (કંટાળીને) હું બહુ પૈસા કમાઉં છું.

Taj Tahir Foundation

પેમલી : પાંચસો રૂપિયા ?

મોટાભાઇ : અરે, ગાંડી, પંદર હજાર !

પેમલી : અરે, જાઓ જાઓ મારા ભૈ ! એટલા બધા તે કોઈ કમાય ?

મોટાભાઇ : સમ તારા બાપના—

પેમલી : વારુ, ભઈશાબ, પછે ?

મોટાભાઈ : તું મુંબઈ આવે તો હુ તને ચશ્માં અપાવું.

પેમલી : (હસીને) ચંબહો ?

મોટાભાઇ : ને ઊંચી એડીના બૂટ, ને ફક્કડ કપડાં, ને—

પેમલી : હો–હો.

મોટાભાઈ : ને રહેવાને ઘર, ફરવાને મોટર, ને—

પેમલી : અધધધ ભઇશાબ ! ને પછે મારે કરવાનું શું ? તમારી બાઇડીની ચાકરી ?

મોટાભાઇ : અરે ગાંડી ? મારે બૈરી તો છે જ નહીં. તું જ—

પેમલી : શું ?

મોટાભાઇ : તું જ મારી બૈરી.

પેમલી : જાઓ, જાઓ, ગરીબ બાપડીની મશ્કરી કરો છો તે ! પટલણુ જોડે તે કંઇ પૈણુવાના છો ?

મોટાભાઈ : (ચારે તરફ જોઈને) પરણુવાનું ગયું જહાનમમાં !

પેમલી : (એકદમ મિજાજમાં કેડે હાથ મૂકીને) અરે, હું હમજે રે તું ?

મોટાભાઈ : (જરા અજાયબીથી) હું ખરી વાત કહું છું.

પેમલી : (ખુરસી પરથી ઓશિકું લઈ મોટાભાઈના માથા

પર ફડાફડ મારે છે) અરે, મૂઓ રે તું હાસી વાતનો કરનાર! મૂઆ શ્યું સમજેછ? વગર પયણે! પીટયો બાયડી કરનાર!

[થરથરતો મોટાભાઈ પાછો હઠે છે ને ભીંત સાથે અથડાય છે. ચશ્માં પડી જાય છે ને આ ગુસ્સો ન સમજાતાં ગૂંચવાય છે]

મોટાભાઈ : But listen! Oh listen! Oh listen! (પણ સાંભળ! અરે સાંભળ! અરે સાંભળ!)

પેમલી : (એકએ વખત ઓશિકું મારતાં) આ લશણ. લે લશણ. સમજેછ શ્યું, પાઘડીબળ્યા, જીભ જ એંચી નાંખીશ.

મોટાભાઈ : (હાંફતાં) અરે listen (સાંભળ)! ઓ—

માધુભાઈ : (એકદમ આવીને) હરિનો મારગ છે શૂરાનો. અરે મોટાભાઇ, આ શું? બૂમ શાને મારો છો? શું છે પેમલી?

મોટાભાઇ : (મહામહેનતે હાસ્યજનક રીતે રોફ કરીને) હું! બૂમ મારું! What for? (શા માટે?) ડૉક્ટર, સાંભળો. Listen! I am a gentleman. (હું સદ્‌ગૃહસ્થ છું.)

પેમલી : બાપજી, મૂઓ મને કહે—

મોટાભાઈ : (રોફથી વચ્ચે આવીને) Doctor, listen, (ડૉક્ટર, સાંભળો.) હું કોણ છું? મારું અપમાન થાય છે. મારું! મોટાભાઇનું! I go, I

Taj Tahir Foundation

ફૂ૦, ! ફૂ૦. (હું જાઉં છું, હું જાઉં છું, હું જાઉં છું.)

[રોફથી ચાલી જાય છે]

માધુભાઇ : (એદથી પેમલી તરફ જોઈને) પેમલી, બાપ, તું જા, મારા દીકરા, ને કામ કર, જા.

પેમલી : (રડતે રાગે) બાપજી, હું શું કરું ? મૂઓ ! એ–એ (રડે છે.)

માધુભાઇ : જા બા, જા ! (હાથ જોડી) તને પગે લાગું, તું જા. (પેમલી જાય છે ને પ્રૉફેસર છોટુભાઈ આવે છે.) કેમ છોટુભાઈ ?

છોટુભાઇ : ડૉક્ટર સાહેબ, એક જરૂરી વાત કરવા આવ્યો છું.

માધુભાઇ : શી છે ભાઈ ? બેસો.

[છોટુભાઈ બેસે છે]

છોટુભાઇ : આજે મને મારો સ્વધર્મ સમજાયો.

માધુભાઇ : (ડોકું ધુણાવે છે) હા, ભાઇ, આ સ્વધર્મ સમજવાનો જ વખત છે.

છોટુભાઇ : જુઓને, મેં ગુજરાતનાં ગામડાંનો ખાસ અભ્યાસ અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ કર્યો છે.

માધુભાઇ : (નિસાસો નાખીને) હા, ભાઈ, હમણાં ગામડાનાં સૌંદર્યે જ બધાને આંધળા કર્યા છે.

છોટુભાઇ : (હર્ષથી) ખરી વાત છે. ગામડામાં જ રાષ્ટ્ર-જીવન છે; ગામડામાં જ આપણી દોલત છે; ગામડામાં જ આપણું સુખ છે; ગામડામાં જ ખરું સૌંદર્ય છે. અહીંયાંથી જઈ, એ ગામડાંઓને જ માટે હવે જીવન અર્પણ કરવું છે.

Taj Tahir Foundation

માધુભાઇ : (એકદમ અકળામણમાં ઊભા થઈ જાય છે) હા, જાઓ, પ્રૉફેસર સાહેબ, ગામડાંઓને જીવન અર્પો. જોઇએ તો ગામડિયણોને જીવન અર્પો. જોઈએ તો પેમલીને જીવન અર્પો—

છોટુભાઇ : એ જ હું કહેતો હતો.

માધુભાઇ : એ જ આ માધુ સાંભળવાનો નથી. (બે હાથ વીંઝીને) જાઓ, જાઓ; મજા કરો. તમારું સર્વસ્વ ગામડાંને અર્પણ કરો. ગામડિયણને અર્પણ કરો. ગામડાંનાં કૂતરાંને અર્પણ કરો. હરિનો મારગ છે શૂરાનો....

[ઝપાટાબંધ ચાલી જાય છે]

Taj Tahir Foundation

છોટુભાઈ : આજે આ ડૉકટરને શું થયું છે?

પેમલી : (આવીને) ચ્યમ છોટુભૈ શેઠ, આ બાપજીને ચ્યમ આમ દખ દો છો? બચારા એવા—

છોટુભાઇ : પેમલી, હું આ ડૉકટરને છોડી જાઉં છું.

પેમલી : ચ્યમ ભઈશાબ?

છોટુભાઈ : હું હવે ગામડામાં રહેવાનો ને ગામડિયાંની સેવા કરવાનો.

પેમલી : ભઈશાબ, તમને મોટા લોકોને ગામડામાં ન ગોઠે.

છોટુભાઈ : મને ગોઠશે. પેમલી, હું અત્યાર સુધી મારો સ્વધર્મ શોધતો હતો.

પેમલી : ધરમમાં શોધવું શું?

છોટુભાઇ : મને હવે જડયો.

પેમલી : બહુ હારું થયું.

છોટુભાઇ : ને મને તું જડી.

પેમલી : (જરા શોકથી) મારે શું લેવાદેવા ?

છોટુભાઇ : પેમલી, હું હમણાં જ દાજી પટેલ પાસે જાઉં છું ને તારું માગું કરું છું.

પેમલી : (હસીને) શું કહો છો, છોટુભૈ શેઠ ? એવું તે બને ? તમે ક્યાં, હું ક્યાં ?

છોટુભાઇ : ના કહેવી નહીં. હું દાજી પટેલ પાસે ચાલ્યો.

[જાય છે]

પેમલી : આ બધાઓને કોણ જાણે શ્યું વળગ્યું છે ! ચાલ, મા, આ ચોપડાઓ ગોઠવું. બચારા ડાકટરબાપજી હેરાઇ રહ્યા છે.

[ભોંય પર પડેલી ચોપડીઓ લઇ ગોઠવવા લાગે છે. નરોત્તમ આવે છે ને થોડી વાર પેમલીને પ્રશંસાથી જોતા ઊભો રહે છે]

નરોત્તમ : પેમલી !

પેમલી : (હસીને, પાછું જુએ છે) ચ્યમ નાનાશેઠ, નાહી આયા કે ?

નરોત્તમ : હા. તને ચોપડી મૂકવાની શી ઉતાવળ આવી છે ?

પેમલી : (આંખો નચાવતાં) મારા મનમાં કે તમારા આવતાં પહેલાં બધી મૂકું. જુઓ, ભઈશાબ, આ બધી શીધી છે ને ?

નરોત્તમ : હા, બધી સીધી છે.

પેમલી : (હસીને) હું હોશિયાર તો છું ને?

નરોત્તમ : તારી હોશિયારીની વાત શી કરવી? આ પ્રમાણે તો તું થોડા દહાડામાં એવી થઈ જશે!

પેમલી : કાલે તો મારો મામો આવશે.

નરોત્તમ : આવશે તોયે હું ડૉકટરને કહેવાનો છું કે તારા વગર આ આશ્રમ સારો રહેવાનો નથી.

પેમલી : ચાલો, ત્યારે તો મજા સ્તો!

ભગવાનદાસ : (બહારથી) પેમલી! પેમલી!

પેમલી : એ શેઠ!

[જવા જાય છે]

નરોત્તમ : (હાથ વડે રોકે છે) જતી નહીં. એ તો મને દીઠો ગમતો નથી.

પેમલી : એમ શું બોલો છો?

[અંદર આવે છે. તેનો એક હાથ કરોકવાળો છે]

ભગવાનદાસ : પેમલી, ચાલ હું કયારનો તારી વાટ જોઉં છું.

પેમલી : હા, ભઈશાબ, હું આ ચોપડી ગોઠવતી હતી.

ભગવાનદાસ : અરે ચોપડી કયાં ભૂખી થઇ છે? હમણાં જમવાનો વખત થશે, ચાલ.

નરોત્તમ : (સખ્તાઈથી) પેમલી વગર દાળ ચઢતી નથી?

ભગવાનદાસ : (ગુસ્સામાં) હું પેમલી જોડે વાત કરું છું. તમારે વચ્ચે પડવાની જરૂર નથી.

નરોત્તમ : (ઘાંટો કાઢીને) What? (શું?)

ભગવાનદાસ : હું તમારા ઘાંટાથી ડરવાનો નથી, મિસ્તર! ચાલ, પેમલી, ઊઠ.

[પેમલી ખસવા જાય છે]

Taj Tahir Foundation

નરોત્તમ : પેમલી, ખસતી નહીં. (તેને રોકે છે.)

ભગવાનદાસ : ચાલ, એ શું તારો માલિક છે ?

નરોત્તમ : ખબરદાર ! (પેમલી નીચે બેસી જાય છે.)

ભગવાનદાસ : ચાલ (નીચો વળી પેમલીનો હાથ પકડે છે).

નરોત્તમ : (ભગવાનદાસને ખભે હાથ મૂકીને, ગુસ્સાથી કાંપતાં) એનો હાથ છોડ.

ભગવાનદાસ : (દાંત પીસીને) નથી છોડતો; ચાલ.

[પેમલીને ઘસડે છે]

પેમલી : ઓ, ઓ !

નરોત્તમ : (હોઠ દાબી) નથી છોડતો એમ ? (જોરથી ભગવાનદાસનો હાથ પકડે છે.) છોડ.

[ભગવાનદાસ જોર કરે છે પણ તેનું કંઇ ફાવતું નથી]

ભગવાનદાસ : શું સમજે છે ?

[એક મુક્કો ઉગામે છે]

નરોત્તમ : (મુક્કાને હાથ પર ઝીલી) જંગલી !

[જોરથી ભગવાનદાસને બાથમાં ભીડે છે ને ભીંતમાં ચાંપે છે. ભગવાનદાસ જોર કરે છે અને આખરે નરોત્તમ તેને ઊંચકી એક પાસેની ઓરડીમાં ફેંકે છે ને ઓરડીને બારણે સાંકળ મારે છે.]

નરોત્તમ : Damn ! (જહાનમમાં જાય એ !)

[હાંફતોહાંફતો ખુરસી પર બેસી પોતાની આંખ પંપાળે છે]

પેમલી : (ઊઠીને પાસે આવે છે) તમે તો નાનાશેઠ, ભેમશેનના અવતાર છો, ભાઇશાબ હો !

નરોત્તમ : હમણાં એનું માથું ફોડી નાખત. એ શું સમજે

Taj Tahir Foundation

છે ! જાણે તારો માલિક હોય તેમ.

[આંખો ચોળે છે. પાછળથી ડૉક્ટર અને નીલમ આવી ઊભાં રહે છે. નીલમ તેજસ્વી ને સ્વરૂપવાન, મુંબઇગરી યુવતી છે]

: આંખે બહુ વાગ્યું ?

: ના રે. તારી આંગળી કચરાઇ ગઇ હશે, લાવ. (પેમલીની આંગળી લઇ પંપાળતો આંખ પાસે લાવે છે.) Lovely fingers. (સુંદર આંગળીઓ)

[આંખે આંગળી અડકાડવા જાય છે; પાછળથી નીલમ નરોત્તમનો કાન પકડે છે]

નીલમ : (ગુસ્સામાં) Very lovely fingers indeed! (ખચીત, બહુ સુંદર આંગળીઓ !) (નરોત્તમ એકદમ ઊભો થઇ જાય છે ને આંખ ચોળે છે. પેમલી એકદમ ખસિયાણી પડી ખુરસીની પાછળ ભરાઇ બેસે છે) ઠીક સૌંદર્યના શોખીન! આ બ્રહ્મચર્યની સાધના કરો છો કેમ ? કંઇ શરમ આવે છે ? મને છોડીને આ પેલી મેલીઘેલી—

નરોત્તમ : (સ્વાસ્થ્ય મેળવી) પણ તું ક્યાંથી ?

સાકુભાઇ : મેં બોલાવી. ભાઇસાહેબ, તમે બ્રહ્મચર્ય સાધ્યું, ઉકાળ્યું ને મારું દળદર દૂર કર્યું ! મુરબ્બી, હવે સિધાવો.

નરોત્તમ : (જરાક ગૌરવ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતાં) ડૉક્ટર !

નીલમ : અરે ડૉક્ટરવાળા ! ચાલો હવે, મુંબઇ. એક વાર

ધીર્યા તે ધીર્યા. ફરી વાર હું ધીરવાની નથી. હવે તમારી વિનસ ડ મિલોની ભાવના બરોબર ઓળખી ગઈ છું.

નરોત્તમ : નીલમ !

નીલમ : (અધીરાઈથી પગ ઠોકતાં) બોલો નહીં, બચાવ નહીં કરો, નહીં તો ભારે પડશે.

[નીલમ હાથ ઝાલી શરમિંદા નરોત્તમને લઈ જાય છે]

નરોત્તમ : જુઓ, મુરબ્બી, જુઓ.

માધુભાઈ : જાઓ ! જાઓ ! બધા જાઓ ! (ખુરશી પર બેસી જઈ રડતે રાગે) પેમલી ! પેમલી ! તેં બધાનો ઘાણુ કાઢી નાખ્યો. (ટેબલ પર નજર પડતાં) આ શું ? ઓ-ઓ ! પંડિત ને ગંગાદાસ ને ગુલાબચંદ ગયા. પ્રોફેસર પેમલી પાછળ ગયો ! ઓ ! મોટાભાઈ ગયો. બધા ગયા, હું એકલો...! (આંખો મીંચી, કપાળે હાથ મૂકી બેસે છે ને રડતે રાગે બોલવા માંડે છે.) ત્રીસ ત્રીસ વર્ષના સિદ્ધાંતો પર પાણી ફર્યું....ઓ મારું બ્રહ્મચર્યાશ્રમ! હાય પેમલી !....હરિનો મારગ આ માધુ માટે નથી. પેમલી, તેં શું કર્યું ? (ગાંડા જેવો આક્રંદ કરે છે. પેમલી રડતી આંખે બહાર નીકળી રડે છે) મારું બ્રહ્મચર્યાશ્રમ ! હાય પેમલી ! આ બ્રહ્મચર્ય ! (આંખો મીંચીને લાંબા હાથ કરે છે.) હાય પેમલી ! (ઊઠે છે ને રડે છે.) હાય બ્રહ્મચર્ય ! ઓ પેમલી !

Taj Tahir Foundation

[પેમલીની આસપાસ હાથ આવે છે
એટલે રડતી પેમલી વળગી પડે છે]

પેમલી : (રડતી) ડાકટરબાપજી, આ શું કરો છો ?

માધુભાઇ : (આંખો ઉઘાડી પેમલીને પોતાના હાથ વચ્ચે જોઇને સ્તબ્ધ બની ફરીથી આંખો મીંચે છે) હાય બ્રહ્મચર્ય ! હાય પેમલી !

પેમલી : ડાકટરબાપજી, એ શું કરો છો ? હરિનો મારગ છે શૂરાનો—

માધુભાઈ : (એકદમ આંખ ઉઘાડી હાથ વચ્ચે પેમલી સામે જુએ છે ને તેની આંખો સામે જોઇ તેના મોઢા પર ભાવ બદલાય છે. તે અજાયબ થાય છે.) હરિનો મારગ છે શૂરાનો...

પેમલી : (નીચું જોઇને) તમારા જેવા શૂરાનો !

[પેમલીને વળગી પડે છે ને પેમલી સામી વળગે છે.
બારણું ખોલી, ભગવાનદાસ સ્તબ્ધ બની જોઇ રહે છે]

[પડદો પડે છે]

Taj Tahir Foundation

Taj Tahir Foundation

Taj Tahir Foundation

Taj Tahir Foundation